

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ ХУЗУРИДАГИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР
КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ
БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ ОЛИЙ
ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
хузуридаги олий таълим тизими педагог
кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг
малакасини ошириш Тармоқ маркази
директори _____ Г.Ахунова
“ _____ ” _____ 2015 й.

“ЖАҲОН ИҚТИСОДИЁТИ” МОДУЛИ БЎЙИЧА

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тузувчилар: доц. Исмаилова Н.С.

Тошкент – 2015

МУНДАРИЖА

ИШЧИ ДАСТУР.....	3
МАЪРУЗАЛАР МАТНИ	9
1-мавзу. Жаҳон хўжалигининг шаклланиши ва ривожининг асосий босқичлари. Жаҳон хўжалигида ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиёти.	9
2-мавзу. Жаҳон иқтисодиётида эркин иқтисодий ҳудудларнинг туганган ўрни.....	15
3-Мавзу. Жаҳон иқтисодиётининг байналминиллашувида халқаро корпорациялар	24
4-Мавзу. Жаҳон иқтисодиётининг тартибга солишда халқаро ташкилотларнинг роли.	31
ТАҚДИМОТЛАР.....	38
ТЕСТЛАР	61

ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 12 июнь 2015 йилдаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732 фармонида мувофиқ тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий тайёргарлиги даражасини ривожлантириш, уларнинг илғор педагогик тажрибаларни ўрганишлари ҳамда замонавий таълим технологияларидан фойдаланиш бўйича малака ва кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур мазмунида олий таълимнинг долзарб масалаларини ўрганиш, глобал Интернет тармоғидан фойдаланган ҳолда ўқув жараёнига замонавий педагогик ва ахборот технологияларини жорий этиш, педагогнинг шахсий ва касбий ахборот майдонини лойиҳалаш, педагогик маҳоратни ошириш, Ўзбекистоннинг энг янги тарихини билиш, фан, таълим, ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлаш, тегишли мутахассисликлар бўйича илм-фанни ривожлантиришнинг устивор йўналишларини аниқлаш, илмий-тадқиқотлар ўтказишнинг самарали методларидан фойдаланишга ўргатиш асосий вазифалар этиб белгиланган.

Шу билан бирга олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг мунтазам касбий ўсишида интерактив методлар, педагогларнинг таҳлилий ва ижодий фикрлашини ривожлантиришга йўналтирилган инновацион методикалар, масофадан ўқитишни, мустақил таълим олишни кенгайтиришни назарда тутувчи техника ва технологиялардан фойдаланган ҳолда машғулотлар олиб бориш малакаси ва кўникмаларини ривожлантириш кўзда тутилган.

Дастур доирасида берилаётган мавзулар тингловчиларнинг педагог кадрларга қўйиладиган давлат талабларини, замонавий инновацион таълим технологиялари ва уларнинг турларини билишлари, талаба шахси ва унинг хусусиятини ҳисобга олган ҳолда таълимда индивидуаллик ва дифференциал ёндашувга эришувлари ва таълим жараёнларида муаммоли таълим, ҳамкорлик технологияси ва интерфаол усулларни амалда қўллай олишлари, ахборот технологияларидан таълим-тарбия жараёнида самарали фойдалана олиш кўникмаларига эга бўлишларини таъминлашга қаратилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

- Тингловчиларга замонавий жаҳон иқтисодиётининг ривожланиш жараёнлари бўйича илгари сурилган илмий-назарий концепциялар тўғрисида қиёсий, таҳлилий маълумотлар бериш, замонавий педтехнологиялардан фойдаланиб тингловчиларни малакасини оширишга кўмаклаш;

- Ташқи иқтисодий фаолиятда миллий иқтисодиёт манфаатларини ҳимоя қилиш ва экспортни рағбатлантириш механизмларини амалга ошириш, жаҳон иқтисодиётида трансмиллий корпорацияларнинг ривожланиш тенденцияларини таҳлил қилиш, глобал ўзгаришларнинг жаҳон иқтисодиётига кўрсатадиган таъсирини баҳолаш ва тингловчиларда уларни аниқ илмий назарий таҳлил қилиш, холис баҳолаш ва мустақил ҳаётий позициясини вужудга келтиришга эришиш;

- Тингловчи жаҳон иқтисодиётида замонавий тамойиллари, назарий асосларини ҳаётга тадбиқ этиш, чет мамлакатларнинг асосий иқтисодий кўрсаткичларини тадқиқ қила олиш, иқтисодий ўсиш ва ривожланишнинг асосий кўрсаткичларини ҳисоблаш ва таҳлил қилиш юзасидан кўникмаларга эга бўлиши таъминлаш;

- Жаҳон молиявий иқтисодий инқирози шароитида ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодий ривожланиши билан боғлиқ ўзгаришлар ва янгиланишларни илмий назарий таҳлил этиш ва ўзига хос хусусиятлари, мақсад-вазифаларини тингловчиларга етказиш;

- Ўзбекистон Республикасининг хорижий мамлакатлар ва халқаро ташкилотлар билан ўзаро иқтисодий ҳамкорлиги истиқболларини Президент асарларига таянган ҳолда ўрганишдан иборат.

Модулни ўзлаштиришга қўйиладиган талаблар

“Жаҳон иқтисодиёти” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида тингловчилар:

- замонавий педагогик ва ахборот технологияларини амалиётда қўллаш бўйича кўникмаларга эга бўлиши зарур;
- жаҳон мамлакатларининг миллий иқтисодиётлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақидаги фундаментал билимларга эга бўлиши зарур;
- жаҳон иқтисодиётининг ривожланишининг ташкилий, ҳуқуқий асослари бўйича кўникмаларга эга бўлиши зарур.

Модулни ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Ўқув модул мазмуни ўқув режадаги **учинчи ва бешинчи** блок ҳамда мутахассислик ўқув модулларининг барча соҳалари билан узвий боғланган ҳолда профессор-ўқитувчиларнинг умумий тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Модулни Олий таълимдаги ўрни

Ҳозирги глобаллашув шароитида жаҳон иқтисодий тизимлар ва унинг устувор йўналишлари тўғрисида назарий ва амалий билимларни мужассамлаштирган бўлиб, унда жаҳон мамлакатлари ва Республикамиз миллий иқтисодиётидаги ислохотларнинг концептуал асослари ёритиб берилган. Замонавий иқтисодчи педагог кадрлар учун ушбу йўналишдаги маълумотларни ўзлаштириш талаб қилинади ва бунда Ўқув модулни роли юқоридир.

Модуллар бўйича соатлар тақсими:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкларини, соат					
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкларини				Мустақил таълим
			жами	жумладан			
				Назарий	Амалий машғулот	Кўчма машғулот	
1.	Жаҳон хўжалигининг шаклланиши ва ривожининг асосий босқичлари. Жаҳон хўжалигида ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиёти	8	8	2	4	-	-
2.	Жаҳон иқтисодиётида эркин иқтисодий ҳудудларнинг туганган ўрни	6	6	2	2	2	-
3.	Жаҳон иқтисодиётининг байналминаллашувида халқаро корпорациялар	8	6	2	4	-	2
4.	Жаҳон иқтисодиётини тартибга солишда халқаро ташкилотларнинг роли	10	8	4	4	-	2
	Жами:	32	26	10	14	2	4

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Жаҳон хўжалигининг шаклланиши ва ривожининг асосий босқичлари. Жаҳон хўжалигида ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиёти (2 соат) .

Режа

- 1. Жаҳон хўжалигини ривожланиш босқичлари ва тенденциялари.**
- 2. Жаҳон хўжалигида ривожланган мамлакатларнинг тутган ўрни.**
- 3. Ривожланаётган мамлакатларнинг асосий ижтимоий-иқтисодий хусусиятлари.**

Жамият ривожланишида тадрижий ва инқилобий ўзгаришлар. Фан-техника инқилоби замонавий ҳолатининг жаҳон хўжалигининг ўзгаришига таъсири. Замонавий информацион технологиялар ривож ва жаҳон иқтисодиётига таъсири. Жаҳон иқтисодиёти глобаллашувининг сабаблари ва асосий тенденциялари. Ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётидаги тузилмавий ўзгаришлар.

2-мавзу. Жаҳон иқтисодиётида эркин иқтисодий ҳудудларнинг тутган ўрни (2 соат).

Режа

- 1. Эркин иқтисодий ҳудудларнинг моҳияти ва кўринишлари.**
- 2. Эркин иқтисодий ҳудудларни яратишда жаҳон тажрибалари.**
- 3. Ўзбекистонда эркин иқтисодий ҳудудларни ташкил этиш имкониятлари ва истиқболлари.**

Эркин иқтисодий ҳудудларни яратишнинг АҚШ, Хитой моделлари ва уларнинг хусусиятлари. Ўзбекистонда ЭИХ ташкил этилиши ва ривожланиши. Ўзбекистондаги Навоий ЭИИЗ, Ангрен” махсус индустриал зонаси ва “Жиззах” махсус индустриал зонаси.

3-мавзу. Жаҳон иқтисодиётининг байналминаллашувида халқаро корпорациялар (2 соат).

Режа

- 1. Халқаро корпорацияларнинг моҳияти, тузилмаси ва кўринишлари.**
- 2. Жаҳон хўжалигида трансмиллий корпорацияларнинг роли.**
- 3. Ўзбекистон иқтисодиётида ТМК аҳамияти.**

Халқаро корпорацияларнинг ўзлари вужудга келган мамлакатлар учун яратаётган муаммолари. Жаҳон капитал бозорининг замонавий кўриниши асосан XIX асирнинг охири XX асирнинг бошларида шаклланди. Яъни, бу даврда капитални ички муомаладан олиб (асосан ТМКлар орқали) максимал даражада фойда олиш мақсадида хорижга чиқариш учун шарт-шароит яралди.

4-мавзу. Жаҳон иқтисодиётини тартибга солишда халқаро ташкилотларнинг роли (4 соат).

Режа

- 1. Халқаро иқтисодий ташкилотларнинг таснифланиши.**
- 2. Жаҳон хўжалигидаги глобал ташкилот Бирлашган миллатлар ташкилоти тизими.**
- 3. Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти. Худудий иқтисодий ташкилотлар.**
- 4. Жаҳон савдо ташкилотининг жаҳон хўжалигидаги ривожланиш йўналишлари ва уни мамлакатлар иқтисодиётидага аҳамияти.**

Жаҳон иқтисодиётида халқаро ташкилотларнинг ўрни. Халқаро ташкилотлар жаҳон хўжалигини ҳамкорликда тартибга солиш ва мувофиқлаштиришдаги ўрни. Ҳозирда

дунёда сезиларли мавқега эга бўлган 100 дан ортиқ халқаро ташкилотлар. БМТ тизимидаги халқаро ташкилотлар, Бутунжаҳон савдо ташкилоти, йирик халқаро банк ва молиявий ташкилотлар (ХВФ, ЖБ, ЕТТБ, ОТБ, ИТБ) ҳамда нодавлат ва ноҳукумат ташкилотлар.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Жаҳон хўжалигининг шаклланиши ва ривожининг асосий босқичлари. Жаҳон хўжалигида ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиёти (4 соат) .

Режа

1. Жаҳон хўжалигини ривожланиш босқичлари ва тенденциялари.
2. Жаҳон хўжалигида ривожланган мамлакатларнинг тутган ўрни.
3. Ривожланаётган мамлакатларнинг асосий ижтимоий-иқтисодий хусусиятлари.

2-мавзу. Жаҳон иқтисодиётида эркин иқтисодий ҳудудларнинг тутган ўрни (2 соат).

Режа

1. Эркин иқтисодий ҳудудларнинг моҳияти ва кўринишлари.
2. Эркин иқтисодий ҳудудларни яратишда жаҳон тажрибалари.
3. Ўзбекистонда эркин иқтисодий ҳудудларни ташкил этиш имкониятлари ва истиқболлари.

3-мавзу. Жаҳон иқтисодиётининг байналминлашувида халқаро корпорациялар (4 соат).

Режа

1. Халқаро корпорацияларнинг моҳияти, тузилмаси ва кўринишлари.
2. Жаҳон хўжалигида трансмиллий корпорацияларнинг роли.
3. Ўзбекистон иқтисодиётида ТМК аҳамияти.

4-мавзу. Жаҳон иқтисодиётини тартибга солишда халқаро ташкилотларнинг роли (4 соат).

Режа

1. Халқаро иқтисодий ташкилотларнинг таснифланиши.
2. Жаҳон хўжалигидаги глобал ташкилот Бирлашган миллатлар ташкилоти тизими.
3. Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти. Ҳудудий иқтисодий ташкилотлар.
4. Жаҳон савдо ташкилотининг жаҳон хўжалигидаги ривожланиш йўналишлари ва уни мамлакатлар иқтисодиётидага аҳамияти.

КЎЧМА МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Мазкур модул бўйича ўқув режада кўчма машғулотлар 2 соат режалаштирилган бўлиб, мутахассисликнинг етакчи вазирлик ва идораларида ташкил этилади. Кўчма машғулотларда етакчи вазирлик, идораларнинг мутахассислари томонидан вазирликда ташкил этилади.

МУСТАҚИЛ ИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ШАКЛИ ВА МАЗМУНИ

Мустақил ишни ташкил этишда тингловчилар томонидан “Жаҳон иқтисодиёти” модулида ўрганилаётган масалалар, дискуссиялар бўйича билдирилаётган фикр-мулоҳазаларни шакллантириш мақсадида улар томонидан қўшимча манбалардан, жумладан интернет сайтлари, инглиз тилида чоп этилган адабиётлар ва мақолалардан фойдаланишни кўзда тутди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ислом Каримов. 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. – Т.: “Ўзбекистон”, 2012. – 36 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732 Фармони.
3. И.А.Каримов. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Т.: Ўзбекистон, 2010. – 53 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув-услубий мажмуа. Т.: “Иқтисодиёт” 2010.-281 б.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича Ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент: Иқтисодиёт. - 2011. – 377 б.
6. И.А.Каримов. “2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жароёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш-устувор вазифамиздир” мавзусида 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган” Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси.-Халқ сўзи газетаси 17январь 2015 йил.
7. Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.
8. Назарова Г.Г., Халилов Х., Эштаев А., Хақимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.
9. Ломакин В. Мировая экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.
10. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.
11. Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.
12. Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.
13. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: учебник /Под ред. Л.Н. Красавиной. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2007. - 576 стр.
14. Внешнеэкономическая деятельность: учебник. для студ. сред. проф. учебник. заведений /Б. М. Смитиенко, В. К. Поспелов, С. В. Карпова и др.]; под ред. Б. М. Смитиенко, В. К. Поспелова. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: «Академия», 2007. — 304 стр.
15. Устойчивое экономическое развитие в условиях глобализации и экономики знаний: концептуальные основы теории и практики управления / Под ред. В.В. Попкова. Учебник. М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. — 295 стр.

Хорижий адабиётлар:

1. Krugman. Obstfeld.Melitz. International Economics. 2014, Prentice Hall.
2. Dennis R.Appleyard. International Economics. 2013, McGraw Hill Higher.
3. John T. Rourke. International Politics on the World Stage. 2010, McGraw Hill Companies.
4. Charles W.L. Hill. International Business:Competing in the Global Marketplace. 2014, McGraw Hill Higher.

Интернет маълумотлари:

1. www.economics.ru
2. www.ved.ru
3. www.ser.uz
4. www.uza.uz
5. www.ifmr.uz
6. www.Lex.uz
7. www.ziyonet.uz

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

1-мавзу. Жаҳон хўжалигининг шаклланиши ва ривожининг асосий босқичлари. Жаҳон хўжалигида ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиёти.

Режа

1. Жаҳон хўжалигини ривожланиш босқичлари ва тенденциялари.
2. Жаҳон хўжалигида ривожланган мамлакатларнинг тутган ўрни.
3. Ривожланаётган мамлакатларнинг асосий ижтимоий-иқтисодий хусусиятлари.

Калит сўзлар: жаҳон хўжалиги, халқаро иқтисодий муносабатлар, халқаро иқтисодий муносабатларни амалга ошириш механизми, “очиқ иқтисодиёт”, автаркия, ташқи савдо квотаси, байналминаллашув, глобаллашув, меҳнат тақсимоти, ишлаб чиқаришни ихтисослашуви, кооперация, илмий-техника инқилобининг таъсири.

1. Жаҳон хўжалигини ривожланиш босқичлари ва тенденциялари.

Жаҳон хўжалиги ўзининг вужудга келиши ва ривожланишида узоқ ва кийин йўл босиб ўтди. Айрим тадқиқотчилар унинг вужудга келишини Рим империяси даври билан боғлашади (эр.авв.ги II ва эрамизнинг I асрлари). Бунда улар Рим империясини ўша вақтдаги бутунжаҳон хўжалик тизими деб баҳолайдилар. Бошқа олимлар жаҳон хўжалигини фаолият кўрсата бошлаган даврни XV-XVI асрлар, яъни буюк жуғрофий кашфиётлар даври билан боғлайдилар. Айнан шу кашфиётлар қимматбаҳо тошлар, металллар, ширинликлар ва қуллар билан халқаро савдонинг тез ривожланишига сабаб бўлди. Аммо бу даврдаги жаҳон хўжалиги чекланган бўлиб, фақат савдогарларнинг сармоялари ишлайдиган соҳа бўлган эди халос.

Замонавий жаҳон хўжалиги саноат инқилобидан кейин, капиталнинг монополь босқичига ўтиши давомида вужудга келди.

XXI аср бўсағасидаги жаҳон хўжалиги - ўз миқёсига кўра глобалдир; у тўлиқ равишда бозор иқтисодиётининг тамойиллари, халқаро меҳнат тақсимотининг объектив қонуниятларига, ишлаб чиқаришнинг байналминаллашувига асосланади. Иккинчи жаҳон урушидан кейинги ўн йилликларда жаҳон хўжалигини ривожланиш етакчи тенденцияларидан бири, бу кўплаб давлатларнинг бирин-кетин ёпиқ миллий хўжаликдан ташқи бозорга юз тутган иқтисодий очиқ типдаги хўжаликка ўтишидир. Айнан ана шу даврда АҚШ олимлари “Очиқ савдо”, “Очиқ иқтисодиёт” деган тезислар билан чиқдилар. Бу аввало жаҳон бозорида ўз ҳукмронлигини ўтказиш билан боғлиқ эди. Иккинчи жаҳон урушидан ғолиб ва янада бойиб чиққан АҚШ ҳукумати томонидан янги иқтисодий тартиб қўлланмалари таклиф этилди. Бундай “эркин савдо” ва “очиқ иқтисодиёт” тезислари ҳукмрон иқтисодиётнинг камроқ ривожланган давлатларга қарши қаратилган курали, шунингдек америка корпорацияларининг тутиб бўлмас экспансияга интилишлари эди.

Аммо урушдан кейинги йилларда дунёда ижтимоий-иқтисодий ҳолатнинг ўзгара бориши билан боғлиқ ҳолда “Очиқ иқтисодиёт” ҳақидаги тезис америка экспансионизмининг манфаатларига йўналтирилганликни йўқота бориб, жаҳон хўжалик алоқаларининг байналминаллашуви маъносини ола бошлади.

Жаҳон иқтисодиётда очиқ иқтисодиётни шаклланишида давлат муҳим роль ўйнади. Давлат товар ва хизматлар олиб чиқишни рағбатлантириб, хорижий фирмалар билан кооперацияларга, ташқи иқтисодий алоқаларни ривожланишига ёрдамлашиб, ўзига экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришни рағбатлантириш функциясини олди. Чет элдан инвестициялар, технологиялар, ишчи кучи ва ахборот воситаларини оқиб келишини енгиллаштирувчи мустахкам ҳукукий асос яратилди.

Жаҳон иқтисодиётида ва ХИМда “Эркин савдо” ва “Очиқ иқтисодиёт” тушунчаларини фарқлаш лозим. “Эркин савдо” ҳақидаги концепция А.Смитнинг сиёсий

иқтисодиётдан бошланиб у ва замонавий америка иқтисодчиларининг кашфиёти эмас. “Очиқ иқтисодиёт” тушунчаси аслида ишлаб чиқариш омиллари, ахборот, миллий валюталарнинг ўзаро алмашувининг эркин ҳаракатини ўз ичига олган товарлар савдоси кўринишида бўлиб ,у “эркин савдо” тезисидан кенгрок тушунчадир.

Очиқ иқтисодиётни автаркия, ўз-ўзини таъминлаш иқтисодиёти, ҳаддан ташқари ўз кучига суянишнинг антиподи сифатида ҳам тушуниш лозим. Очиқ иқтисодиётнинг вужудга келиши - бу жаҳон ривожланишининг объектив тенденциясидир. Очиқ иқтисодиёт тамойилларига мос равишда ҳаракат қилиш бу – жаҳон бозори стандартларини тан олиш, унинг қонунлари асосида ҳаракат қилишдир.

Очиқ иқтисодиёт ички бозорнинг чет эл капитали, товарлари, технологиялари, ахборотлари, ишчи кучининг оқими учун ақлга тўғри келадиган даражада очиклигини назарда тутлади.

Очиқ иқтисодиётнинг афзалликлари қуйидагилардир:

- ишлаб чиқаришни ихтисослашуви ва кооперациялашувининг чуқурлашиши;
- ресурсларни мулоҳазакорлик билан самарадорлик даражасига қараб тақсимлаш;
- халқаро иқтисодий алоқалар тизими орқали жаҳон тажрибасининг тарқалиши;
- жаҳон бозоридаги рақобат томонидан рағбатлантириладиган миллий ишлаб чиқарувчилар орасида рақобатнинг кучайиши.

Шаклланиб бўлган очиқ иқтисодиёт ва очиқ иқтисодиётга ўтиш бир хил нарса эмас. Очиқ иқтисодиёт давлатнинг ташқи иқтисодий алоқаларида назоратсизлик ва ҳамма нарса мумкин, чегаралар очиқ дегани эмас. Очиқ иқтисодиёт унинг ақлга сиғадиган даражада амалга ошириш механизмини шакллантиришда давлатнинг сезиларли аралашувини талаб қилади. Ҳеч бир мамлакатда иқтисодиётнинг мутлак (абсолют) очиклиги йўқ.

Очиқлик миқдорининг биринчи даражали индикаторига экспорт ва импортнинг ялпи ички маҳсулотдаги (ЯИМ) улушини киритиш мумкин. Уларнинг комбинацияси алоҳида миллий иқтисодиётларнинг жаҳон бозори билан алоқаларининг миқёси ҳақида тушунча беради. Шундай қилиб, экспортнинг ЯИМга муносабати экспорт квотаси сифатида аниқланади:

$$Эк = Э/ЯИМ \times 100\%,$$

бу ерда **Эк** - экспорт квотаси, **Э** - экспорт ҳажми.

Агар **Эк** 10% бўлса, иқтисодиётнинг очиклиги мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Иқтисодиёт очиклигининг бошқа кўрсаткичи импорт билан ЯИМ муносабатидан келиб чиқувчи импорт квотаси кўрсаткичидир:

$$Ик = И/ЯИМ \times 100\%,$$

бу ерда **Ик** - импорт квотаси, **И** - импорт ҳажми.

Очиқликнинг комплекс кўрсаткичларидан бири деб одатда ташқи савдо квотаси кўрсатилади:

$$ТСк = ТС/ЯИМ \times 100\%,$$

бу ерда **ТСк** - ташқи савдо квотаси, **ТС** - ташқи савдо айланмасининг ҳажми.

Бу кўрсаткичнинг камчилиги унда капитал экспорти катталигининг ҳисобга олинмаганлигидир.

Шуни таъкидлаш лозимки, кўрсатиб берилган коэффициент ва кўрсаткичлар ҳар доим ҳам иқтисодиёт Очиқлигининг ҳолатини тўлиқ кўрсата олмайди. Масалан, ташқи савдо квотаси маълум маънода иқтисодиёт очиклигини намоиш қилса ҳам, унинг синтетик кўрсаткичи бўла олмайди. Ташқи савдо квотаси асосан давлатнинг халқаро меҳнат тақсимотидаги иштирокини кўрсатади. Бу эса очиқ иқтисодиёт тушунчасининг бир қисми холос. Иқтисодиёт очиклиги кўрсаткичи эса мураккаброк комплекс кўрсаткичдир.

2. Жаҳон хўжалигида ривожланган мамлакатларнинг тутган ўрни.

XX-XXI асрлар бўсағасида жаҳон хўжалигида ривожланган мамлакатларнинг тутган ўрни жуда катта бўлиб, бундай гуруҳга кирувчи давлатлар асосан Европа қитъаси ва Шимолий Америка материгида жойлашгандир.

Маълумки, ривожланган “катта еттилик” давлатлар (ҳозирги кунда ушбу давлатлар гуруҳига Россия Федерациясини қўшилиши билан “катта саккизлик” давлатлар деган сўзлар ҳам жаҳон иқтисодиётида ишлатилмоқда) иқтисодиётини ривожланиши асосан табиий ресурслардан қандай фойдаланишлик даражасига ва шунингдек узоқ йилларга мўлжалланган замонавий илмий-техникавий тараққиётдаги ўзгаришларга боғлиқдир. Шунинг учун ҳам бу мамлакатлар иқтисодиётида табиий ресурслардан тежамли фойдаланилади, ишлаб чиқаришда эса энергетика қуввати пасайишига йўл қўйилмайди. Масалан, АҚШ ишлаб чиқаришида асосан кам ҳаражат қилиш эвазига ялпи ишлаб чиқарилаётган маҳсулот 1900-1990 йиллар давомида 8-9 бараварга, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш эса 4-5 бараварга ортган эди.

Ҳозирги кунда ривожланган мамлакатларда саноат тармоқларининг ривожланиши қанчалик юқори бўлмасин нарх-навонинг кўтарилиши ушбу давлатларда юқориликча қолмоқда. Бу ҳолат албатта хизмат кўрсатиш соҳалари ва шунингдек илмий-техникавий инқилобга асосланган янги тармоқли саноат корхоналарининг вужудга келиши билан боғлиқдир.

Жаҳон хўжалигининг ривожланишида ривожланган мамлакатларнинг қай даражада саноат энергетикаси билан таъминланганлиги ҳам муҳим рол ўйнайди. Ҳозирги кунда бир қатор ривожланган мамлакатлар ўзлари ишлаб чиқараётган саноат энергетикаси маҳсулотларидан тежамкорлик билан самарали фойдаланиб келмоқдалар. Масалан, 1970-1990 йиллар давомида АҚШ саноат энергетикаси истеъмолини 40% га, Япония ва Франция давлатлари эса, 30% га қисқартириш имкониятига эга бўлишган эди.

Жаҳоннинг ривожланган мамлакатларининг барчасида қайта ишлаш соҳалари яхши йўлга қўйилган бўлиб, улар асосан тежамкорлик билан самарали фойдаланишнинг ижтимоий дастурлари асосида амалга оширилмоқда. Масалан, 90-йиллар бошида АҚШда қалайнинг 72-73% хом-ашёга бўлган талаби, миснинг 60% и, пўлатнинг 50% и, олтиннинг 47%и, рухнинг 43% и қайта ишлаш саноат корхоналари ҳисобига қондирилган эди. Хуллас, ҳозирги кунда ривожланган мамлакатларнинг ишлаб чиқаришида қимматбаҳо нодир металллар ўрнини босувчи маҳсулотларни кенгроқ ишлатилиши муҳим рол ўйнамоқда.

Жаҳон хўжалиги ривожланишида етакчи саноати ривожланган мамлакатлар (АҚШ, ГФР, Япония, Буюк Британия, Франция, Канада, Италия) иқтисодиёти муҳим рол ўйнамоқда. Ушбу мамлакатлар улушига ривожланган давлатларда ишлаб чиқарилаётган жами саноат маҳсулотларнинг 79-80%и ва дунё мамлакатларида ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотларнинг 59-60%и, товарлар экспортининг 60-61%и ва хизмат кўрсатиш соҳаларнинг 49-50%и тўғри келмоқда.

Ривожланган мамлакатлар гуруҳи ҳозирги кунда ўз таркибида жаҳоннинг 30 дан ортиқ давлатини бирлаштирган бўлиб, бу давлатлар дунё мамлакатлари хўжалигида тутган ўрнига кўра бир неча классификация бўлиб ўрганилади. Улар қуйидагилардан иборат:

1. Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ҳажми бўйича ривожланган катта “еттилик” давлатлар гуруҳи (ушбу давлатлар гуруҳига Россия Федерациясини қўшилиши билан “катта саккизлик” давлатлар гуруҳи деган сўзлар ҳам ишлатилмоқда). Ушбу гуруҳга АҚШ, Япония, ГФР, Буюк Британия, Франция, Италия, Канада каби давлатларни киритиш мумкин.

2. Европа Иттифоқи кирувчи давлатлар гуруҳи. Ушбу гуруҳга ГФР, Бельгия, Дания, Ирландия, Испания, Италия, Люксембург, Нидерландия, Португалия, Буюк Британия, Франция, Швеция, Финландия, Австрия каби давлатларни киритиш мумкин.

3. Европа Эркин Савдо ассоциацияга (ЕАСТ) кирувчи давлатлар гуруҳи. Ушбу гуруҳга Исландия, Лихтенштейн, Норвегия, Швецария каби давлатларни киритиш мумкин.

4. Бенилюкс гуруҳига кирувчи давлатлар гуруҳи. Ушбу гуруҳга Бельгия, Нидерландлар ва Люксембург каби давлатлар киради.

5. Шимолий Америка Эркин савдо шартномасига (НАФТА) кирувчи давлатлар гуруҳи. Ушбу гуруҳга АҚШ, Канада, Мексика киради.

90-йиллар бошида аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулотни (ЯИМ) тўғри келиши бўйича жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари куйидагича тавсифланган эди: Япония дунёда ушбу кўрсаткич бўйича учинчи ўринда турган бўлса, Канада 11, Норвегия 6, Швецария 1, Швеция 5, АҚШ 10, Австрия 20, Франция 13, Нидерландия 17, Буюк Британия 21, Исландия 9, ГФР 8 ўринда турган. Хуллас, жаҳон хўжалигида ривожланган мамлакатлар ўз ривожланиш соҳалари бўйича катта имкониятларга эга бўлиб, жаҳон мамлакатларини ривожланишида асосан генераторлик ролини ўйнаб келмоқда.

3. Ривожланаётган мамлакатларнинг асосий ижтимоий-иқтисодий хусусиятлари.

XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар тизимини ривожланишининг аҳамиятли томонларидан бири, собиқ мустамлака ва қарам территорияларнинг роли ва аҳамиятини иқтисодий жиҳатдан кучайиб бораётганлигидир. Ушбу мамлакатлар аввал жаҳон иқтисодиётида ривожланаётган мамлакатлар ёки озод этилган мамлакатлар, “учинчи дунё мамлакатлари”, “жануб” мамлакатлари ёки “периферия” мамлакатлари сифатида тилга олинган бўлса, ҳозирги кунда умумий тарзда ривожланаётган мамлакатлар дея аталади..

Бу мамлакатлар иқтисодиёти турли-тумандир, уларнинг худудида 3,2 млрд атрофида аҳоли яшайди. Ушбу мамлакатларда ҳозирги кунда жуда муракаб ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий жараёнлар кечмоқда.

Жаҳон хўжалиги ва халқаро иқтисодий муносабатларда озодликка эришган мамлакатлар иқтисодиётининг ривожланиши XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб тобора усиб борувчи характер касб этмоқда. Уларнинг энг илгорлари 1950 йилга келиб, ривожланаётган мамлакатларнинг “ўртачаларидан” (54 мамлакат) 2,4 марта, юксакликка эришди. 50 – йилларнинг урталаридан бошлаб, юқорида зикр этилган мамлакатлар уртасидаги ривожланиш даражисидаги фарқ сезиларли даражада ортиб борди. 90 – йилларга келиб ривожланаётган мамлакатларнинг биринчи гуруҳига кирувчи (19 та мамлакат) мамлакатлардаги аҳоли жон бошига “тўғри келувчи ўртача фойда” ўртачаларига нисбатан 2,9 баробар, куйи гуруҳлариникига нисбатан эса 12,2 баробар юқори бўлди. Ривожланаётган мамлакатларнинг айнан шу гуруҳларининг таркибида ҳам, ривожланиш даражалари ўртасидаги боғлиқда ҳам ўзгаришлар вужудга келди. Жаҳон иқтисодиётида ушбу жараёнлар натижасида табақалашув ҳам иккита асосий минтақада рўй берган эди. Минтақанинг бир томонида озодликка эришган мамлакатларнинг кўпроқ ривожланганлари, жумладан, форс кўрфазидаги бир қатор мамлакатлар – Қатар, Кувайт, БАА, шунингдек Осиё – Тинч океани минтақаси ва Лотин Америкасидаги янги индустриал мамлакатлар жойлашган бўлса, минтақанинг иккинчи томонида эса мутлақо турғунлик ҳолатидаги иқтисодий камбағал мамлакатлар жойлашгандир. Бу категорияга 48 та мамлакат тааллуқлидир. Буларга бир қатор Африка мамлакатларини, жумладан Мозамбик (ЯИМ йилига киши бошига 80 доллар), Эфиопия (100 доллар), Сьера Леоне (140 доллар), Бурунди (180 доллар), Уганда (190 доллар), Чад ва Руанда (200 доллар) каби давлатларни киритиш мумкин. Бу гуруҳга тааллуқли мамлакатлардан ташқари, гуруҳ руйхатининг янада куйи қисмида жойлашган бир қатор Осиё мамлакатларини – Непал (160 доллар), Бутан ва Вьетнам (170 доллар), Маянма ва бошқа давлатларни ҳам кўрсатиш мумкин.

Ушбу минтақалар орасида ривожланаётган мамлакатларнинг қолган қисмлари жойлашгандир. Бу ҳам ўз навбатида, бир хил типда бўлмаган гуруҳдир. Унинг таркибига кирувчи мамлакатлар кўплаб ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлар бўйича фарқланади. Бу мамлакатлардан энг ривожланганлари ҳозирги кунда иқтисодий жиҳатдан “янги индустриал давлатлар” иқтисодиётига яқинлашиб бормоқда. Жумладан, Лотин Америкаси ва Шимолий Америка ўртасидаги фарқ сезиларли равишда қисқармоқда. Шимолий Американинг ялпи миллий маҳсулоти Лотин Америкасининг ялпи миллий маҳсулотидан 4 марта кўпроқни ташкил этади (50 йил олдин бу нисбат 10:1 ни ташкил этган).

Ушбу иқтисодий ривожланишдаги фарқларга қарамадан ривожланаётган мамлакатларнинг барчасига хос бўлган умумий хусусиятларни ҳам алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин бўлиб, булар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- Ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётининг кўп укладли характерга эгаллиги.
- Ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиши паст даражада эканлиги, саноат, қишлоқ хўжалиги ва ижтимоий инфраструктуранинг қоқоқ эканлиги (биринчи гуруҳ, “юқори кутб” мамлакатларини ҳисобга олмаганда).
- Уларнинг иқтисодий ривожланиши жаҳон хўжалиги тизимига қарам ҳолатда эканлиги, капитализмни периферик характер касб этиши ва бошқалар.

Ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиёти кўп укладли ижтимоий-иқтисодий таркибга асосланади. Бир қатор мамлакатларда капиталистик уклад билан бир қаторда ҳамон уруг-аймоғчилик ва патриархал муносабатлар ҳам мавжуддир. Ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётида давлат ва давлат хўжалик уклади муҳим рол ўйнайди. Давлат секторини ривожлантириш босқичи капиталистик ишбилармонликни кенгайтириш сиёсати билан ҳамоханг олиб борилади. Бунинг натижасида эса давлат капитализми пайдо бўлади ва ривожланади.

Миллий хусусий капиталистик хўжалик укладнинг ривожланиши ва шаклланиши жамғариш муаммолари (яъни, пул ресурсларининг етишмовчилиги) ва жамгарилган маблағларнинг сарфланиши хусусиятларига боғлиқдир. Бу маблағлар асосан савдога (ички ва ташқи), кучмас мулкларни сотиб олишга, машиналарни таъмирлашга, сугуртага, бензин қўйиш шахобчаларига, таксига, яъни сармояларни айланиши тез бўлган соҳаларга йуналтирилади.

Жаҳон иқтисодиётида озодликка эришган ривожланаётган мамлакатларнинг кўпчилигида пайдо бўлган ва ривожланиб бораётган капитализм периферик характерга эга. Бу шуни англатадики, у саноати ривожланган мамлакатлар капитализмдан нафакат ривожланиш даражаси бўйича, балки энг муҳими, ишлаб чиқариш усулларнинг модели ва моддий неъматлар тақсимоти бўйича ҳам тубдан фарқ қилади. Капитализм марказлари, жамғаришнинг органик ва узаро алоқадор доимий ўсиш жараёнида бўлган миллий заминда пайдо бўлади ва ривожланади. Мослашувчанлик (имитация) аҳолининг бой қатламларининг узлари учун зарурий бўлган барча нарсаларни қўлга кирита оладиган махсус бозорларнинг ташкил топишидан бошланди. Бундай вазиятда аҳолининг асосий қисми камбағалликка маҳкум этилиб, уларни бозорларда эркин муомалада бўлиш имкониятидан маҳрум этади.

Трансмиллий корпорациялар томонидан жорий қилинган янги техник-технологиялар одатда ҳозирги кунга мос келади, аммо уларнинг бозор нархлари жуда юқори бўлиб, ривожланаётган мамлакатлар учун қатор муаммоларни келтириб чиқаради.

Жаҳон иқтисодиётида кўпчилик ривожланаётган мамлакатларнинг ухшашлик томонлари, яъни уларнинг қашшоқлиги, аҳолисининг қоқоқлиги, ишсизлик даражасининг юқорилиги, саноати ривожланган мамлакатлардан катта миқдорда қарздорлиги бўлиб ҳисобланади. Ривожланаётган мамлакатларнинг кўпчилиги ўзининг тулакони ижтимоий – иқтисодий ривожланиши ва аҳолисининг яшаш турмуш тарзи даражаси бўйича Ғарбий Европани саноатлашган илгор мамлакатларидан қарийб 20-50 мартаба орқада қоқмоқда.

Назорат учун саволлар:

1. Жаҳон хўжалигини ривожланишининг босқичларини тавсифлаб беринг.
2. Замонавий глобаллашув жараёни ва ундагит муаммолар.
3. Халқаро капитал бозорларида рўй бераётган ўзгаришларни характерлаб беринг.
4. Трансмиллий корпорацияларни тавсифлаб беринг.
5. Саноати ривожланган давлатларнинг жаҳон иқтисодиётидаги ўрнини қайси кўрсаткичлар билан кўрсатиб бериш мумкин?
6. Ривожланган давлатларнинг ташқи иқтисодий экспансиясини амалга оширишда ТМК қандай ўрин тутади?
7. Ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётига ҳос бўлган умумий хусусиятларни характерлаб беринг.
8. Ривожланаётган давлатлар учун хорижий инвестицияларни жалб этиш қандай аҳамият касб этади.
9. Ривожланаётган ва саноати ривожланган давлатлар ўртасидаги фарқларни ошиб бориш сабабларини очиб беринг.

Адабиётлар:

1. Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.
2. Назарова Г.Г., Халилов Х., Эштаев А., Хақимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.
3. Ломакин В. Мирова я экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.
4. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.
5. Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.
6. Мирова я экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.

2-мавзу. Жаҳон иқтисодиётида эркин иқтисодий ҳудудларнинг тутган ўрни

Режа

1. Эркин иқтисодий ҳудудларнинг моҳияти ва кўринишлари.
2. Эркин иқтисодий ҳудудларни яратишда жаҳон тажрибалари.
3. Ўзбекистонда эркин иқтисодий ҳудудларни ташкил этиш имкониятлари ва истиқболлари.

Калит сўзлар: эркин иқтисодий ҳудуд, саноат ишлаб чиқариш ва молиявий эркин ҳудудлар, маъмурий-иқтисодий имтиёзлар, инвестицион сиёсат, қулай инвестицион муҳит, Ўзбекистондаги Навоий ЭИИЗ, Халқаро иқтисодий ташкилотлар, ташкилотлар таснифи.

1. Эркин иқтисодий ҳудудларнинг моҳияти ва кўринишлари.

Эркин иқтисодий ҳудуд хўжалик юриштирининг янги шакилларидан бири бўлиб, халқаро майдонда 1950 – йилларнинг охири ва 60 – йилларнинг бошларида пайдо бўлган. 1970 - йилларнинг ўрталарига келиб эса жаҳон майдонида кенг оммалаша бошлади. Бундай ҳудудлар дастлаб саноат ишлаб чиқариши ривожланган мамлакатлар ҳисобланган – АҚШ, Япония, Германия ва Буюк Британияда кейинчалик эса Польша, Венгрия, Болгария каби мамлакатларда ташкил этилди. Жаҳон тажрибасидан маълумки эркин иқтисодий ҳудудлар даставвал дарё ва денгиз портларида, халқаро аэропортларда, темир ва автомобил йўлларига яқин жойларда, сайёхлик ва алоҳида олинган саноат марказларида ташкил этилган. Чунки тоавр моддий бойликларни чет эл бозорларига олиб чиқишда ва чет эл инвестицияларини иқтисодиётга жалб этишда эркин иқтисодий ҳудудларнинг роли муҳим аҳамият касб этади. Халқнинг фаровонлиги, ҳаётнинг кўркамлашиб бориши, кўп жихатдан шу мамлакат эркин иқтисодий ҳудудларининг ташкил этилиши ва муваффақиятли фаолият кўрсатиши билан боғлиқдир. Чунки бундай ҳолатларни иқтисодиёти ривожланган ва эркин иқтисодий ҳудудлар ташкил этган мамлакатлар фаолиятида кўплаб кузатиш мумкин. Нега – ки қайси мамлакатда чет эл инвесторлари ва тадбиркорлар фаолияти учун кенг имтиёзлар яратилса, уларнинг ўзларини тиклаб олишлари учун амалий ёрдам берилса ва имкониятлар яратилса – инвестиция миқдори ҳам, тадбиркорликнинг ишчанлик қобилияти ҳам ўша ерда юқори бўлади.

Эркин иқтисодий ҳудуд ҳақида тушунча биринчи марта 1973 йил 18 майдаги Киото конвенциясида берилган. Унга кўра эркин иқтисодий ҳудуд деб – мамлакатнинг бир қисмини яъни товарлар импорти ва экспортини, божхона ва солиқ чекловларисиз олиб кириш мумкин бўлган ҳудудга айтилади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 5 – сессиясида қабул қилинган “эркин иқтисодий ҳудуд тўғрисида”ги қонуннинг 1 – моддасида эса қуйдагича тариф берилган: - “Эркин иқтисодий ҳудудлар деб – минтақани жадал ижтимоий иқтисодий ривожлантириш учун ички ва ташқи капитални, истиқболли технологиялар ва бошқарувга оид тажрибаларни жалб этиш мақсадида тузиладиган, аниқ белгиланган маъмурий чегаралари ва алоҳида ҳуқуқий тартиботи бўлган махсус ажратилган ҳудудга айтилади”.

Умуман олганда эркин иқтисодий ҳудудларнинг 30 га яқин тури бўлади. Улардан кенг тарқалганлари: эркин савдо ҳудудлар, эркин божхона, эркин ишлаб чиқариш, эркин илмий – техник ҳудудлардир. Буларнинг ҳар бири эркин иқтисодий ҳудуд тоифасига киргани билан ўз функциясига кўра бир биридан фарқ қилади.¹

Эркин иқтисодий ҳудудлари – консигнация (яъни товарларни сотиш учун бериш) омборларини, эркин божхона зоналарини, шунингдек товарларга ишлов бериш, уларни ўраш – жойлаш, саралаш, сақлаш ҳудудларини ўз ичига олади.

¹ Колесов В.П., Кулаков М.В. Международная экономика: Учебник. - М.: ИНФРА-М, 2008. - 474 с.

Эркин божхона худудлари – чет элда ишлаб чиқарилган ва мамлакатга кириб келаётган махсулотларни имтиёзли тўлов асосида сақлаш, маркалар ва сортларга ажратиш, ишлов бериш, агар керак бўлиб қолган холда комплектлаштириш ва сотиш каби вазифаларни бажаради. Бундай эркин божхона худудлари дарё ва денгиз портларида, чегарадош темир йўл тармоқларида ва аэропортларда чет эл валютасида даромад олиш мақсадида ташкил этилади.

Эркин савдо худудлари АҚШда кўплаб ташкил этилган бўлиб, улар ташқи савдо зоналари (Foreign Trade Zones) деб номланади. Бугунги кунда АҚШда 200 га яқин зона ва субзоналар фаолият кўрсатмоқда. Бу худудларнинг фаолиятини назорат қилиш ташқи савдо зоналари Департаментига юклатилган бўлиб, тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, Департамент томонидан зона очилиши учун рухсат берилгандан сўнг унинг фаолият кўрсатгунига қадар 6 ойдан – 3 йилгача вақт керак бўлади.

3.1 – Жадвал

Халқаро майдонда ташкил этилган эркин иқтисодий зоналарда фаолият юритаётган корхоналар сони динамикаси

№	Мамлакат-нинг номи	Қайд этилган корхоналар сони	Сўнги уч йил мобайнидаги ўсиши % хисобида	Корхоналар сони	Сўнги уч йил мобайнидаги ўсиши % хисобида
1	Британ – Виргин ороллари	43000	48.2	208000	100
2	Ирландия	16000	14.3	150000	36.4
3	Панама	15201	1.7	337004	20
4	Багама ороллари	12000	33.3	50000	127.3
5	Мэн ороллари	5776	16.3	38536	20.5
6	Кипр	4400	89.9	26900	136.9
7	Люксембург	3600	1.8	55000	17.5
8	Кайманово ороллари	3565	14.7	38716	39.6
9	Гибралтар	3260	6.8	59600	17.3
10	Лжерси	3100	1.3	30500	8.2
11	Теркс ва Кайкос	3000	56.6	15000	36.4
12	Нидерландия – Ангиль ороллари	2200	10.0	22500	18.4
13	Маврикий	1550	219.6	4550	574.1
14	Гернси	1148	6.5	14550	3.8
15	Белиз	1430	104.3	4810	270.0
16	Барбадос	1293	546.5	12804	1064.0
17	Ангигуа	1000	33.3	5500	120.0
18	Бермуд	988	28.6	8659	19.1
19	Мадейра	600	50.0	2210	84.2
20	Гонконг	570	26.7	4429	34.2

Манба: ХХР статистик кундалиги. 2006.

Эркин ишлаб - чиқариш зоналари мақсадли социал – иқтисодий дастур бўлиб, янги ишлаб чиқариш муносабатлари асосида алоҳида территорияда тадбиркорликни рағбатлантириш, иқтисодиётнинг устивор тармоқларига чет эл инвестицияларини жалб этиш, истикболли технологияларни эркин рақобат, маъмурий – иқтисодий мустақиллик ва ўзини – ўзи маблағ билан таъминлаш тамойиллари асосида жорий этилишидир. Бу мақсад учун ижара, кооператив, қўшма ва чет эл корхоналарини куриш ва уларни эксплуатация қилиш эвазига эришилади.

Шуни қайд этиш лозим – ки, халқаро майдонда эркин экспорт ишлаб чиқариш худудлари ҳам муваффақиятли фаолият кўрсатмоқда. Фикримизнинг далили сифатида

айтиб ўтишни истардикки Ирландиядаги “Шенон” аэропорти эркин экспорт – ишлаб чиқариш ҳудудларининг типик вакили ҳисобланиб, бу аэропортнинг ўзига хос хусусиятлари яъни туристларнинг кўплиги ва жуда кўплаб мамлакатларнинг ҳаво йўллари кесишганлиги, бошқа кўплаб қулай имкониятлари учун бу ерда сотувга қўйишдан чет эл фирмаларининг товарлари фирма эгаларига кўп фойда келтиради.

Эркин ишлаб чиқариш зоналарида ишлаб чиқарувчиларга баҳоларни эркин рақобат ва бозордаги талаб – таклиф асосида белгилаш, шерикни танлаш, ишлаб чиқариладиган маҳсулотларнинг сони ва турларини белгилаш, ишчиларни ишга қабул қилиш ва бўшатиш масалаларини ҳал этиш ва уларга тўланадиган иш ҳақи миқдорини миллий ва чет эл валютасида белгилаш ҳуқуқи берилди. Бундан ташқари эркин иқтисодий ҳудудларда ташкил этилган ишлаб чиқариш муносабатларига мос келувчи – молия ва ҳисоб олийгоҳлари тизими ҳам ташкил этилади. Бу тизим таркибига миллий ва чет эл валюталарида операциялар олиб борувчи давлат ва тижорат инвестиция банклари, тижорат – хўжалик судлари, валюта ва фонд биржалари киради.

Эркин илмий – техник ҳудудлар, илмий ишлаб чиқариш ва ўқув марказлари жамланган ҳозирги кунда ишлаётган ва ривожланган инфраструктурага, чет эл илмий – техникавий ва технологиясига, ишлаб чиқариш ва молиявий жихатдан потенциалга эга бўлган ва махсус ҳуқуқий тартибот ўрнатиладиган алоҳида ажратилган ҳудудлардан иборат бўлади.

Эркин илмий техник зоналар юқсак технополислар, технопарклар, минтақавий иновация марказлари – технополислар ишлайдиган зоналар шаклида ташкил этилади. Бундай ҳудудларни ташкил этишда мақсад фан ва техника ривожланишида муҳим йўналишларни олиб бориш ва уни халқаро майдондаги нуфузини оширишдан иборатдир.

Эркин илмий техник ҳудудлар ташқи иқтисодий масалаларни ҳал этиш билан бир қаторда мамлакатнинг ички умумий хўжалик масалаларини ечишга ҳам қаратилган бўлиши лозим. Бундай ҳолатда бу зоналарда илмий тадқиқотларни амалга оширувчи ва атроф муҳитга зиён – захмат етказмайдиган ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва ишлаб чиқариш ресурсларини ўзлаштириш учун юқори имкониятлар мавжуд бўлади.

Эркин иқтисодий ҳудудлар ўзларининг божхона ҳудудига эга бўлиб, бу ҳудуд тереториясига кириб – чиқиш ўрнатилган тартибга амалга оширилади. Эркин иқтисодий ҳудудлар географик жихатдан жойлашишига қараб, “ташқи” яъни икки ёки бир неча мамлакат ҳудудида жойлашган – халқаро ва бир мамлакат ҳудудида жойлашган “ички” эркин иқтисодий ҳудудларга бўлинади.

Шу билан бирга эркин иқтисодий ҳудудлар халқаро майдонда хўжалик ихтисослиги ва ташкил этиш турларига қараб ҳам классификация қилинади. Бу классификация асосида эркин иқтисодий ҳудудлар хўжалик ихтисослиги бўйича:

1. Эркин савдо ҳудуди.
2. Саноат ва ишлаб чиқариш зонаси.
3. Техник ва технологияни жорий этиш ҳудудлари.
4. Хизмат кўрсатиш зоналари.
5. Комплекс зоналар.

Ташкил этиш турларига қараб эса:

1. Худудий зоналар.
2. Махсус тартибот зоналарига бўлинади.

Эркин иқтисодий оффшор ҳудудлари деб махсус солиқ тизими ўрнатилган ҳудудга айтилади ёки бу ҳудудни чет эл инвестицияси учун солиқ имтиёзлари қўлланиладиган ҳудуд деб ҳам аташ мумкин. Маълумки халқаро ҳамжамятдаги давлатларда солиқ тизими бир – биридан анчагина фарқ қилади. Масалан: Швецияда компания фойдасининг 63 фоизи солиққа тортилса, АҚШнинг Делавар штатида эса бу салмоқ олинандиган фойда миқдоридан қатий назар 400 АҚШ долларини ташкил этади.

Шунинг учун хар қандай компания рўйхатга олиниш даврида солиққа тортилиш шароитларига қараб 2 турга:

1. Оддий компаниялар.
2. Оффшор компанияларга бўлинади.

3.2- Жадвал

Оффшор компаниялар орасидаги фарқлар

Компаниялар статуси	Хўжалик фаолияти	Муассислар	Даромад мнбалари	Солиқ ставкалари
Оддий	мамлакат худудида ва ташқи иқтисодий алоқаларида иштиро этиши мумкин	фуқаролиги бўлган ва чет эллик фуқаролар	мамлакат худудида ва чет элларда ҳам бўлиши мумкин	солиқ кодексида белгиланган тартибда
оффшор	президентлар шуғулланиши мумкин бўлган хўжалик фаолияти билан	мамлакат ташқарисида асосий филиал рўйхатдан ўтган мамлакат-да	мамлакатда ташқарисида чунки оффшор компаниялари учун маҳаллий ресурслар (табий, молиявий) дан фойдала-ниш тақиқланади	имтиёзли солиқ ставкалари ёки фисац-яланган тўловлар

Манба: Международная экономика. Киреев А. Москва. 1999.

Биринчи оффшор худудлар 1960 йилларда ташкил этилган бўлиб, бунинг асосий сабаби мустақилликка эришган мамлакатлар чет эл инвестицияларини жалб этиш учун солиқ имтиёзларини жорий эта бошлади. АҚШ ва бошқа мамлакатлардаги қаттақ банк назоратидан азият чеккан йирик корпорациялар бу худудларда ўзларининг филиалларини ташкил этишга киришдилар. Бу билан оффшор тадбиркорларнинг структураси ҳам ривожлана бошлади.²

Оффшор тадбиркорлиги ўзининг хусусиятлари жихатдан бир қанча турга:

1. Банк – оффшор марказлари.
2. Савдо – оффшор компаниялари.
3. Суғурта – оффшор кэптик.
4. Инвестиция – оффшор компаниялари.
5. Туристтик – рекреацион худудларга бўлинади.

Бундай компаниялар бир қанча имтиёзларга эга бўлиб, улар биринчидан: - солиқ ставкаларининг минимал миқдори; иккинчидан: - маъмурий назоратнинг юмшоқлиги ва ҳисобларни топшириш муддатларининг узоклиги; учинчидан: - оффшор компаниялар фаолиятининг конфеденциаллиги ёки сир сақлаш муҳимлиги бўлиб ҳисобланади.

Хозирги кунда халқаро ҳамжамятда катта мавкега эга бўлган оффшор зоналари бўлиб: Мальта ороллари, Мэн ороллари, Британ – Виргин ороллари, мингта банка эга Науру ороллари, Гонконг, Кипр, Багама ороллари, Бермуд ороллари, Сингапур давлати, Лихтенштейн, Люксембург, Швецария, Панама, Гибралтар Бўғози мамлакатлари ҳисобланади.

Юқоридаги мамалакатлар иқтисодиёти тахлили ва уларда ташкил этилган эркин иқтисодий худудлар ривожланиш динамикасида кўришиб турибдики, бу мамлакатлардаги макро ва микро иқтисодий кўрсаткичларга эркин иқтисодий худудлар катта тасир ўтказди.

2. Эркин иқтисодий худудларни яратишда жаҳон тажрибалари.

Хозирги кунда дунёда 400 тадан 2000 тагача эркин иқтисодий худуд мавжуд деб ҳисобланади. Биринчи эркин иқтисодий худудлар АҚШда 1934 йили эркин савдо худуди

² Колесов В.П., Кулаков М.В. Международная экономика: Учебник. - М.: ИНФРА-М, 2008. - 474 с.

кўринишида ташкил этилган. Уларнинг асосий йўналиши ташқисавдони фаоллаштириш бўлган. Бунга эса божхона божларининг пасайтирилиши ва эркинлаштирилиши сабаб бўлган. Бу ҳудудларнинг энг қизиқарли жойи шундаки, импорт қилинган ярим тайёр маҳсулотлар – агар тайёр маҳсулот сифатида экспорт қилинса божхона тозалашларидан ўтмаган ва агар импорт қилинган ярим тайёр маҳсулотлар – тайёр бўлганидан кейин АҚШбозорига кирса тўла божхона тўловларига ва тозоловларига тортилган.

Буюк Британия кўшма қироллиги – ҳудудида ташкил этилган компаниялар фаолияти ва солиқ тизими халқаро майдонда такомиллашган системалардан бири бўлиб, бу қонун қоидалар айниқса оффшор зоналарнинг ривожланиши учун муҳим аҳамият касб этади. Бу қонун 1965 йилда Молиявий қонун (Finance act) асосида қабул қилинган бўлиб, Буюк Британия иқтисодиётида фаолият кўрсатувчи барча компаниялар учун амал қилади. Бу солиқ туридан фақатгина нокорпоратив корхоналар, “ўртоқчилик” компаниялари ва маҳаллий ҳокимиятга оид этилган. Солиқ солиш базаси бўлиб компания фойдаси ҳисобланади. Бу тизимнинг ўзига хослиги солиқ ставкаси даромад солиғи тамойиллари асосида фойда ортиши билан солиқ ставкаси ҳам ортиб боради. Бу қонунга 1972 йилда ўзгартириш киритилиб 1973 йил 1 январидан бошлаб амал қила бошлаган ва “солиқ системасининг классик” тури деб номланган янги тури ҳисоблашнинг шартли системаси асосида юритилади.

Ҳисоблашнинг “классик системаси” икки тамойилга асосланади. Биринчидан: фойдани солиққа тортиш даврида – акциядорлар томонидан олинган дивидентлар солиқ базасига қўшилмасдан – алоҳида акциядорларга тарқатилиш вақтида даромад солиғига тортилади; иккинчидан: - майда корхоналарни солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш мақсадида, ёпиқ майда корхоналар тоифаларини ташкил этилиши билан.

Белиз мамлакатининг жанубий қисми ҳисобланмиш Корсол районида 1994 йилда эркин савдо зонаси ташкил этилди. Мазкур савдо зонасининг асосий мақсади куйдагилардан иборат бўлиб ҳисобланади:

биринчидан: чет эллик дипломатларга улгуржи ва чакана савдо хизматларини ташкил этиш;

иккинчидан: чет элга сафарга кетаётган ссудноларга товарларни сотиш ёки айрибошлаш;

учинчидан: божхона хизматларининг назорати асосида товарларни сувда, қуруқликда ва ҳаво линиялари орқали экспорт қилишни ташкил этиш;

тўртинчидан: улгуржи товарларни божхона хизматларининг ҳудудида сақлаб бериш ва олиб киришни амалга ошириш;

бешинчидан: товар маҳсулотларини бир тадбиркордан олиб иккинчи тадбиркорга сотиш яъни воситачилик функцияларини бажариш.

Шу билан бирга мазкур ташқи савдо ҳудудида чет эл валютасини олиб кириш ва олиб чиқиш қаттиқ назорат қилинмайди, чет эл ишлатганлиги учун ҳеч қандай солиқ олинмайди. Мазкур иқтисодий зонадаги тадбиркор, шу ерда жойлашган банкларнинг бирида, ҳар қандай давлатнинг пул бирлигидан қатъий назар ҳисоб – рақамини очиши мумкин. Ташқи савдо ҳудудига олиб кирилган товар моддий бойликларидан солиқ ёки божхона тўловлари олинмайди, янги ташкил этилган корхоналар ёки фирмалар 5 йил мобайнида солиқдан озод этилади, бу муддат давлат томонидан 10 йилга узайтирилиши мумкин. Экспортга йўналтирилган маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхоналар учун эса солиқдан озод қилиш муддати 25 йилга ҳам узайтрилиши мумкин.

Хозирги кунда энг тез ривожланаётган иқтисодиётлардан бири бўлмиш - Хитой Халқ Республикаси иқтисодиёти ҳам асосан эркин иқтисодий ҳудудларда амалга оширилган ислохатлар туфайли юзага келган ва айнан Хитой Халқ Республикаси хозирги кунда эркин савдо ҳудудларини ташкил этишда энг яхши натижаларга эришган мамлакат ҳисобланади.

3. Ўзбекистонда эркин иқтисодий ҳудудларни ташкил этиш имкониятлари ва истиқболлари.

Эркин иқтисодий ҳудудларини ташкил этишда мамлакатимизда ҳам бир қатор ишлар олиб борилмоқда. Энг асосийлари сифатида 1996 йил 25 апрельда қабул қилинган “эркин иқтисодий ҳудудлари” тўғрисидаги қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Навоий вилоятида эркин индустриал-иқтисодий зона ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони (02.12.2008 й. N ПФ-4059) кабиларни келтириш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов ташаббуси билан Навоий шаҳри халқаро аэропорти ҳудудида МДХ мамлакатларида биринчи бўлган “Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зона ташкил этилмоқда. Эркин индустриал-иқтисодий зонанинг муваффақиятини белгиловчи энг муҳим жиҳатлардан бири – бу унинг ёнида жойлашган трансконтинентал интермодал хаб бўлиб, у 2009 йил январидан буён юк ташиш бўйича дунёда етакчи саналган “Korean Air” компанияси томонидан бошқарилмоқда.

Жаҳон стандартларига жавоб берадиган ва жаҳон бозорларида талаб қилинадиган маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлайдиган, замонавий юқори технологияли ишлаб чиқаришларни ташкил этиш учун хорижий инвестицияларни, биринчи галда тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш бўйича қулай шарт-шароитлар яратиш, шунингдек Навоий вилоятининг саноат салоҳиятини, ишлаб чиқариш, транспорт-транзит ва ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш мақсадларида, “Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зона ҳудудида хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг асосий йўналиши - замонавий хорижий юқори унумли асбоб-ускуналар ва техника, технологик линиялар ва модулар, инновация технологияларини жорий этиш ҳисобига юқори технологияли, жаҳон бозорларида рақобатбардош маҳсулотларни кенг кўламда ишлаб чиқаришдан иборат этиб белгиланди.³

Ҳамда, “Навоий” ЭИИХ учун қуйидаги талаблар ҳукумат томонидан асосий устуворликлар сифатида белгилаб олинди:

-“Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зонанинг фаолият кўрсатиш муддати 30 йилни ташкил этади, ва бу муддат кейинчалик узайтирилиши мумкин;

-ЭИИЗ фаолияти давомида унинг ҳудудида алоҳида божхона, валюта ва солиқ режимлари, Ўзбекистон Республикаси норезидент фуқароларининг унинг ҳудудига кириш, ҳудудда бўлиш ва чиқиб кетишининг, шунингдек улар томонидан меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун рухсатномалар олишининг соддалаштирилган тартиби жорий этилади;

-алоҳида ҳуқуқий тартиб, шу жумладан, солиқ, валюта ва божхона тартиби фақат ЭИИЗ ҳудудида фаолият кўрсатаётган ва ЭИИЗ дирекцияси томонидан рўйхатга олинган хўжалик юритувчи субъектлар учун амал қилади;

-“Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зона фаолиятини мувофиқлаштириш ва тезкор бошқариш тегишли равишда давлат органлари вакилларида ташкил этиладиган Маъмурий кенгаш ва ЭИИЗ дирекцияси томонидан амалга оширилади. Маъмурий кенгашнинг шахсий таркиби Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади;

-“Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зона ташкил этилган барча ҳудуд ЭИИЗ фаолият кўрсатадиган бутун давр мобайнида фойдаланиш ва бошқариш учун Маъмурий кенгашга берилади;

-“Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зона дирекцияси хўжалик юритувчи субъектларга ЭИИЗ ҳудудида ер участкаларини субижарага топшириш, ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини ижара шартномаси бўйича бошқа шахсга бериш, ижара ҳуқуқини гаровга қўйиш, уларни улуш сифатида устав капиталига қўшиш ҳуқуқисиз ижарага беради. ЭИИЗ ҳудудида ер участкаларини сотиш ва бошқача тарзда ўзгага бериш тақиқланади.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Навоий вилоятида эркин индустриал-иқтисодий зона ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони

Имтиёзлар	Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4059-сонли «Навоий вилоятида эркин индустриал-иктисодий зона ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони (2.12.2008)	Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4436-сонли ««Ангрен» махсус индустриал зонасини барпо этиш тўғрисида»ги Фармони (13.04.2012)	Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4516-сонли ««Жиззах» махсус индустриал зонасини барпо этиш тўғрисида»ги Фармони (13.03.2013)
Солиқ ва мажбурий тўлов имтиёзлари	«Навоий» ЭИИЗда рўйхатдан ўтган хўжалик юритувчи субъектлар ягона солиқ тўлови, фойда, ер, мол-мулк ҳамда ободончилик ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиқлари ва мажбурий тўловлардан (Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмадан ташқари) озод этилади	«Ангрен» МИЗ катнашчилари фойда, мол-мулк, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ва Республика йўл жамғармасига ажратмалар тўлашдан озод этилади	«Жиззах» МИЗ катнашчилари фойда, мол-мулк, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ва Республика йўл жамғармасига ажратмалар тўлашдан озод этилади
Инвестиция миқдориغا қараб имтиёзларнинг амал қилиш муддати	<ul style="list-style-type: none"> ○ 3 млн.- 10 млн. еврогача – 7 йил; ○ 10 млн. - 30 млн. еврогача -10 йил, кейинги 5 йил давомида фойда солиғи ва ягона солиқ тўлови ҳажми амалдаги ставкадан 50 фоиз миқдорида белгиланади; ○ 30 млн. евродан ортиқ бўлганда 15 йил, кейинги 10 йил давомида фойда солиғи ва ягона солиқ тўлови амалдаги ставкадан 50 фоиз миқдорида белгиланади 	<ul style="list-style-type: none"> ○ 300 минг - 3 млн. АҚШ долларигача - 3 йил; ○ 3 млн.- 10 млн. АҚШ долларигача - 5 йил; ○ 10 млн. АҚШ долларида ортиқ бўлганда -7 йил 	<ul style="list-style-type: none"> ○ 300 минг - 3 млн. АҚШ долларигача - 3 йил; ○ 3 млн.- 10 млн. АҚШ долларигача - 5 йил; ○ 10 млн. АҚШ долларида ортиқ бўлганда -7 йил
Божхона имтиёзлари	ЭИИЗда фаолият кўрсатадиган бугун муддатга экспортга йўналтирилган маҳсулот ишлаб чиқариш мақсадида олиб келинаётган асбоб-ускуналар, хом ашё, материаллар ва бутловчи қисмлар божхона тўловларидан (божхона расмийлаштируви учун	«Ангрен» МИЗ ҳудудига Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган рўйхатлар бўйича олиб кириладиган ускуналар, бутловчи буюмлар ва материаллар бож тўловлари (божхона йиғимларидан ташқари) тўлашдан озод қилинади	«Жиззах» МИЗ ҳудудига Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган рўйхатлар бўйича олиб кириладиган ускуналар, бутловчи буюмлар ва материаллар бож тўловлари (божхона йиғимларидан ташқари) тўлашдан озод қилинади

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 13 апрелдаги ПҚ №4436 сонли фармони билан Ангрен махсус иқтисодий зонаси яратилиб, уни ташкил этишдан мақсад қуйидагиларда умумий ифодасини топган:

юқори қўшилган қийматга эга бўлган рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқарилишини таъминлайдиган юқори технологик замонавий ишлаб чиқаришларни яратиш учун хорижий ва маҳаллий инвестицияларни жалб этиш имкониятларни бнрадиган қулай шарт шароитларни шакллантириш;

Тошкент вилоятининг ишлаб чиқариш ва ресурс салоҳиятидан комплекс ва самарали фойдаланиш;

Бунинг асосида янги иш ўринларини яратиш ва аҳоли даромларини ошишига эришиш.

Ангрен МИЗ ҳудудуида яратиладиган корхоналар ва ишлаб чиқаришларга қўйиладиган асосий талаблар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. минтақанинг ишлаб чиқариш ва ресурс салоҳиятидан комплекс ва самарали фойдаланиш;

2. минирал ва хом ашё ресурсларини янада чуқур қайта ишлаш;

3. ички ва ташқи бозорлар учун юқори қийматга эга бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқариш;

4. 50% дан кам бўлмаган ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни экспорт қилиш.

Ангрен МИЗ нинг иштирокчилари - корхоналарига қўйиладиган бундай асосий талабларнинг инвесторлар томонидан бажарилиши учун қуйидаги рағбатлантириш механизми амал қилади:

Ангрен МИЗ катнашчилари қуйидаги тўловлардан озод этиладилар:

1. фойда солиғи, юридик шахслар мулк солиғи, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, кичик корхоналар ягона солиғ тўлови, шунингдек, республика йўл фондига мажбурий ажратмалардан озод қилинган.

2. Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган рўйхатга асосан Ангрен МИЗ ҳудудида амалга оширилаётган лойиҳа доирасида олиб кириладиган ускуналарга республика ҳудудида ишлаб чиқарилмайдиган бутловчи қисмлар ва материаллар божхона тўловларидан озод этилган (божхона йиғимларидан ташқари).

Жиззах ва Сирдарё вилоятларининг ишлаб чиқариш ва ресурсли салоҳиятидан комплекс ва самарали фойдаланиш, бунинг асосида янги иш ўринларини яратиш ва аҳоли даромадларини ошириш мақсадларида, шунингдек Ўзбекистонда Ўзбек – Хитой саноат паркни яратиш лойиҳасини амалга ошириш бўйича ўзаро тушуниш меморандумидан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 13 майдаги ““Жиззах” махсус индустриал зонасини яратиш тўғрисида” ги Фармони билан Жиззах вилояти ҳудудида “Жиззах” махсус индустриал зонаси ва унинг Сирдарё вилояти Сирдарё туманидаги филиали ташкил этилди.

“Жиззах” махсус индустриал зонасининг амал қилиш муддати 30 йилни ташкил этиб, бу муддатни кейинчалик яна узайтириш мумкин. Махсус индустриал зонанинг бутун бир амал қилиш муддати давомида унинг ҳудудида алоҳида солиқ режими ва божхона имтиёзлари амал қилади. Жумладан, “Жиззах” махсус индустриал зонасининг иштирокчилари қуйидагиларни тўлашдан озод этилган:

- фойда солиғи, юридик шахслардан олинадиган мол – мулк солиғи, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови, Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар;

- республикада ишлаб чиқарилмайдиган, шунингдек Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган рўйхатлар бўйича ва лойиҳаларни амалга ошириш доирасида “Жиззах” махсус индустриал зонаси ҳудудида олиб кириладиган асбоб – ускуналар, бутловчи қисмлар ва материаллар учун тўланадиган божхона тўловлари (божхона йиғимлари бундан мустасно);

Республикада учинчи махсус иқтисодий зонанинг очилиши бутун миллий иқтисодиётнинг инновацион ривожланиши ҳамда бунинг асосида илмий сиғимли маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва бу ҳудудда истиқомат қиладиган аҳолининг даромадларини ошириш имкониятини берадиган янги иш ўринларини яратишга қаратилгандир.

Назорат учун саволлар:

1. Эркин иқтисодий ҳудуд деганда нимани тушунаси?
2. Эркин иқтисодий ҳудудларни ташкил этишдан мақсад нима?
3. Қайси мамлакатларнинг ЭИХ ташкил этиш бўйича тажрибаларини биласиз ва уларнинг хусусиятлари?
4. Оффшор ҳудудларнинг савдо ҳудудларидан фарқи нимада?
5. Навоийдаги ЭИИЗнинг истиқболини қандай баҳолайсиз?

Адабиётлар:

1. “Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни 25.04.1996
2. “Хорижий инвестициялар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни 30.04.1998.
3. Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.
4. Назарова Г.Г., Халилов Х., Эштаев А., Хакимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.

5. Ломакин В. Мировая экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.
6. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.
7. Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.
8. Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.

3-Мавзу. Жаҳон иқтисодиётининг байналминаллашувида халқаро корпорациялар

Режа

1. Халқаро корпорацияларнинг моҳияти, тузилмаси ва кўринишлари.
2. Жаҳон хўжалигида трансмиллий корпорацияларнинг роли.
3. Ўзбекистон иқтисодиётида ТМК аҳамияти.

Калит сўзлар: Халқаро корпорациялар, ТМК, трансмиллашувнинг жаҳон иқтисодиёти ва мамлакатлар иқтисодиётига таъсири

1. Халқаро корпорацияларнинг моҳияти, тузилмаси ва кўринишлари.

Ўз таркибига бош бошқарувчи марказ орқали ривожланишнинг умумий стратегиясини ишлаб чиқарувчи ва амалга оширувчи, икки ёки ундан ортиқ мамлакатда хўжалик бирликларига эга бўлган ҳамда катта миқдорда хорижий активларга эга халқаро компания мутахассислар томонидан трансмиллий корпорация (ТМК) номини олган.

Жаҳон иқтисодиётининг ўзига хос «умуртқа поғонаси» бўлган замонавий ТМКларнинг характерли белгилари куйидагилар ҳисобланади:

- Ишлаб чиқариш, савдо ва хизмат кўрсатиш фаолиятининг катта қисмини бош штаб-квартира жойлашган мамлакат иқтисодий макони чегарасидан ташқарига олиб чиқиш;
- Турли давлатларда шахобчалар, шуъба ва ассоциацияланган компанияларнинг катта тармоғини шакллантириш;
- Иқтисодий фаолиятни самарали башоратлаш ва режалаштириш шароитида ташқи ва ички инвестицион оқимларни бошқариш;
- Капиталлар, ишчи кучи, ахборот кўчиши (трансферти)нинг фирма ичкарасидаги каналларининг кўплиги.

Ишлаб чиқариш қувватларини ва сервис марказларини жаҳоннинг турли худудларига бўлиб-бўлиб жойлаштириш(диверсификациялаш), бундай корпорацияларга халқаро меҳнат тақсимоли шартлари ва ички миллий бозор хусусиятларидан келиб чиқувчи устунликлардан фойдаланиш ҳисобига катта даромад олиш имкониятини беради.

Миллий компанияни халқаро компанияга айланишига конкрет мисол сифатида «Электролюкс» гуруҳини келтириш мумкин. «Электролюкс» электр ускуналари ишлаб чиқиш ва таъмирлаш билан шуғулланувчи икки швед фирмасининг қўшилиш йўли билан 1912 йилда ташкил этилган. 50-йилларда бу компания аввал Швецияда сўнгра бошқа Скандинавия мамлакатларида ҳам етакчи мавқега эга бўлди. Тайёрланаётган маҳсулотлар номенклатурасини узлуксиз кенгайтириб борган холда компания Ғарбий Европада савдо ва хизмат кўрсатиш корхоналари тармоғини яратишга киришди. 80-йилларда «Электролюкс» ўз тузилмасига АҚШ («Уайт Консолидейтид» электр ускуналари ишлаб чиқариш бўйича мамлакатда 3-ўринда турарди), Германия («АЕГ» - 1-ўрин), Италиянинг («Занусси» - 1-ўрин) каби бир неча йирик компанияларини қўшиб олди. Ҳозирги пайтда уни жаҳоннинг 75 мамлакатида бўлимлари мавжуд, бу ТМКнинг персонали 110 минг кишидан ортиқ, йиллик айланмаси 16 млрд. долл.дан ошади.

ТМКнинг намунавий тузилмасини бош компания (ушбу мамлакатда рўйхатдан ўтган корпорациянинг бош штаб-квартираси) ва бошқа давлатларда жойлашган шахобчалар, шуъба ва ассоциациялашган компаниялар тизими. Кўпинча ТМК тузилмасига молия-кредит муассасалари (банклар, инвестиция фондлари ва суғурта компаниялари) ҳам киритилиш мумкин. Бундан ташқари йирик халқаро корпорациялар одатда ўзининг муҳофаза хизмати, кадрлар тренинги, транспорт ва бошқа хизматларига эга бўлишади.

Шаҳобчаларнинг шуъба корхоналардан фарқи шундаки, улар ўз баланси ва иқтисодий мустақилликка эга эмас. Ассоциациялашган компанияларга келсак, улар бош компания томонидан одатда шартнома муносабатлари тизими (пудрат, траст кабилар) орқали назорат қилинади.

ТМК кўринишлари танланган мезонга боғлиқ равишда турлича синфланади. Энг кенг тарқалган аломат халқаро корпорациянинг бош тузилмаси низом фондидаги капитал улушини белгиловчи миллий мансублик белгиси ҳисобланади. Бу ҳолатда қуйидагилар ажратиб кўрсатилади:

- мономиллий компаниялар (миллий компания, масалан — Швейцариядаги "Нестле" концерни);
- мултимиллий компаниялар (байналмилал компания, масалан — инглиз-голланд "Ройял Датч Шелл" корпорацияси);
- консорциумлар (узоқ муддатли капитал сиғимли лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун бир неча корпорациялар активларининг бир қисмини вақтинчалик мақсадга йўналтирилган бирлаштириш).

Жаҳон иқтисодиёти қайд этилган гуруҳларнинг солиштирма оғирлиги доимо ўзгариб туради. 70-йилларда мономиллий ТМКлар кўпчиликни ташкил этган бўлса, 80-йилларга келиб консорциумлар пайдо бўлди. Сўнги ўн йил ичида рақобат кўрашининг кучайиши ва глобал бозорлардаги инқирозли вазиятлар туфайли миллий компаниялар бир-бири билан қўшилиб мултимиллий ТМКларга айланди.

Хўш, трансмиллий корпорацияларни пайдо бўлишига сабаб нима? ТМКлар пайдо бўлишининг асосий сабаби миллий-давлат чегараларидан чиқиб кетган ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиши асосида ишлаб чиқариш ва капиталнинг байналминаллашувидир. Ишлаб чиқариш ва капиталнинг байналминаллашуви йирик компаниялар томонидан хорижий мамлакатларда ўз бўлимларини ташкил этиб, миллий корпорацияларнинг ТМКга айланиши орқали экспансия характериға эга бўлади. Жаҳон иқтисодиётида капитал олиб чиқиш халқаро корпорацияларнинг шаклланиши ва ривожланишининг энг муҳим омилларидан биридир.

Трансмиллий корпорациялар вужудга келишининг сабабларидан яна бири ҳаддан ташқари фойда олишга бўлган интилишидир. Ўз навбатида, кучли рақобат бу курашда ғалаба қозониш зарурияти, халқаро миқёсда ишлаб чиқариш ва капиталнинг концентрацияси ҳам ТМКларнинг пайдо бўлишига олиб келди.

Жаҳон хўжалигида рўй бераётган иқтисодий жараёнларнинг объектив натижасига кўра вужудга келган трансмиллий корпорациялар ўзига хос хусусиятга эга. Жаҳон иқтисодиётида ТМКлар халқаро меҳнат тақсимотининг фаол иштирокчиси бўлиб, унинг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшиб келмоқда.

Трансмиллий корпорацияларда капиталининг ҳаракати, одатда, корпорация жойлашган давлатда бўлаётган жараёнлардан мустақил равишда содир бўлади.

2. Жаҳон хўжалигида трансмиллий корпорацияларнинг роли.

БМТ экспертларининг фикрича трансмиллий корпорациялар (ТМК) “жаҳон мамлакатлар иқтисодиётининг ривожланишидаги асосий двигателлари” дан бири бўлиб ҳисобланади. 90-йилларнинг ўрталарига келиб жаҳон хўжалигида 40 мингдан ортиқ ТМКлар мавжуд бўлиб, улар ўз давлатларидан ташқарида фаолият кўрсатиб келаётган 250 мингга яқин шуъба корхоналарни ҳам назорат қилиб туришган. ТМКларнинг сони охириги йигирма йиллар мобайнида 5 баробар кўпайган эди (1970 йилда 7 мингта бундай фирмалар рўйхатга олинган). Ҳозирги кунда жаҳон хўжалигида мавжуд бўлган 100 та энг йирик халқаро компанияларнинг 40% мулки (шу жумладан молиявий мулки ҳам) бошқа давлатлар ҳудудига тўғри келади.

Жаҳон иқтисодиётида трансмиллий корпорацияларнинг асосий қисми АҚШ, ЕИ давлатлари ва Японияда жойлашгандир. ТМК жаҳон хўжалигида ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотларининг 40% ни халқаро савдони эса 50 – 55%и устидан ўз назоратини

ўрнатган. ТМКнинг корхоналарида ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотларнинг йиллик миқдори 1 трлн. АҚШ долларидадан ошиқроқни ташкил этиб, уларда 73 млн.дан ортиқроқ киши ишлайди (яъни жаҳонда иш билан банд аҳолининг 1/10 қисмини ташкил этади).

БМТнинг савдо ва ривожланиш бўйича комиссияси (ЮНКТАД) томонидан хар йили компаниялар акцияларининг бозорда капиталлаштирилишини баҳолаш орқали ўтказиладиган рейтингда қуйидаги ўнта компания етакчилик қилишмоқда (5.3.1.-жадвалга қаранг).

5.4.1-жадвал. Дунёнинг йирик компаниялари

Рейтингдаги мавқеи 2002 й.	Компания	Бош офис қайд қилинган мамлакат
1	Vodafone	Буюк Британия
2	General Electric	АҚШ
3	Exon Mobil	АҚШ
4	Vibendi	Франция
5	General Motors	АҚШ
6	Royal Dutch/Shell Group	Нидерландия, Буюк Британия
7	British Petroleum	Буюк Британия
8	Toyota Motor	Япония
9	Telefonika	Испания
10	Fiat	Италия

Жадвалдан кўриниб турибдики, етакчи ўринларни Америка, Ғарбий Европа ва Япония ТМКлари эгаллаб туришибди. "Faynenshnl Taume" энг ишончли ва эътиборли Европа ТМКлари қаторига «АВВ» Швеция-Швейцария машинасозлик концернини, Буюк Британиянинг «British Eугueуз» компаниясини, Швейцариянинг «Nestle» гуруҳини, «BMW» немис автомобил концернини ва «Simens» электротехника корпорациясини киритади

Ҳозирги кунда трансмиллий корпорацияларнинг ҳуқуқий филиаллари ва шўъба корхоналари жаҳоннинг турли давлатларида фаолият юритиб келмоқда. Бу компаниялар нисбатан мустақил бўлиб, ишлаб чиқариш ва тайёр маҳсулотларни сотиш, илмий тадқиқот ва истеъмолчиларга хизмат кўрсатиш каби ишларни бажаради. Умуман улар ягона ишлаб чиқариш-сотиш мажмуини ташкил этиб, бу мажмуада ҳиссадорлик капиталга фақат таъсисчи давлат эгалик қилади. Шу билан бирга ТМКларнинг филиал ва шўъба корхоналари аралаш корхоналар кўринишида ҳам бўлиши ва уларда миллий капитал устунлик қилиши ҳам мумкин.

Жаҳон хўжалигида трансмиллий ва кўпмиллий корпорациялар қаторига халқаро компаниялар ичида ажралиб турувчи глобал корпорацияларни (ГК) ҳам киритиш мумкин. Ушбу компаниялар XX асрнинг 80-йилларида вужудга келган бўлиб, ҳозирги кунда кучайиб бормоқда. Глобал корпорациялар замонавий жаҳон молия капиталининг бутун қудратини намоён қилади. Жаҳон иқтисодиётида глобализация жараёнлари ҳозирги кунда кўпроқ химия, электротехника ва электрон соҳаларда нефть ва автомобиль соҳаларида ахборот, банк ва бошқа бир неча соҳаларда рўй бермоқда.

Жаҳон иқтисодиётида трансмиллий корпорациялар йирик инвестиция ва юқори малакали мутахасисларни талаб қилувчи юқори технологияли, илмталаб соҳаларга кириб боради. Ушбу соҳаларни трансмиллий корпорациялар томонидан монополия қилиш тенденцияси рўй бермоқда. Ҳозирги кунда 500 дан ортиқ энг кучли трансмиллий корпорациялардан 90 га яқини хорижий мамлакатлардаги инвестицияларнинг 70-75% и устидан ўз назоратини ўрнатган бўлиб, бу 500 дан ортиқ гигант ТМКлар ҳиссасига жаҳон бозорларига чиқарилаётган электроника ва химия саноатининг 80-82% и,

фармацевтиканинг 93-95%, машинасозликнинг 76-80% саноат маҳсулотлари тўғри келмоқда.

Жаҳон иқтисодиётида кучли ишлаб чиқариш базасига эга бўлган трансмиллий корпорациялар ишлаб чиқаришни, товар бозорларини самарали режалаштиришни таъминловчи ишлаб чиқариш-савдо сиёсатини юргизадилар. Режалаштириш бош компания доирасида амалга оширилади ва шўъба корхоналарига тарқатилади.

Жаҳон иқтисодиётида халқаро корпорацияларни вужудга келиши ва ривожланишига мисол қилиб, ўз қўлида жаҳон кундалик электр жиҳозлари ва саноат ускуналари бозорининг 25% ини ушлаб турган “Электролюкс” ТМКни кўрсатиш мумкин. 1912 йилда икки швед компанияларининг бирлашиши натижасида вужудга келган “Электролюкс” 20-йиллардаёқ Австралия ва Янги Зеландия бозорига чиқиб, у ерда ишлаб чиқаришини ташкил қилган эди. Охириги ўн йилликларда “Электролюкс” АҚШда учинчи ўринда турувчи, “Вестингауз”, “Гибсон” ва бошқа маркалар остида кундалик техника ва асбоб-ускуналарни ишлаб чиқарувчи “Уайт Консолидейтед” компаниясини, Италия ва бутун жанубий Европада энг йирик электр товарлари ишлаб чиқарувчи “Занусси” фирмаси ва шунингдек ГФРда асосий электр товарлари ишлаб чиқарувчи “АЭГ” фирмасини акцияларини сотиб олган эди. Хуллас, бу уч фирмани кушиб олганидан кейин Шведларнинг “Электролюкс” компанияси жаҳоннинг 75 мамлакатида кундалик электротехника буюмларини ишлаб чиқариш, сотиш ва хизмат кўрсатиш бўйича ривожланган тизимга эга бўлган лидер компанияга айланди.

90-йилларнинг ўрталарида ушбу трансмиллий корпорациянинг корхоналарида 110мингдан ортиқ киши ишлаб, унинг йиллик айланмаси ўртача 16 млрд. АҚШ долларни ташкил этган эди.

Жаҳон иқтисодиётида ўз экспансиясини кенгайтира бориб, трансмиллий корпорациялар жаҳон бозорини ўзлаштиришнинг турли шаклларида фойдаланадилар. Бу шакллар кўп жиҳатдан шартномага асосланади ва ҳиссадорлик капиталида бошқа фирмаларнинг қатнашишига боғлиқ бўлмайди. ТМК иқтисодиётининг бундай шаклларида кўпинча қуйидагилар киритилади:

- лицензия бериш;
- франчайзинг;
- бошқарув шартномалари;
- техник ва маркетинг хизматларни кўрсатиш;
- корхоналарни “калит остида” топшириш;
- вақт бўйича чекланган қўшма корхоналар тузиш ҳақидаги шартномалар ва алоҳида операцияларни амалга ошириш бўйича келишувлар ва бошқалар.

Лицензион келишув юридик шартнома бўлиб, унга кўра лицензиар лицензиантга бир қанча муддатга маълум тўлов эвазига маълум ҳуқуқлар беради. Лицензия бериш трансмиллий корпорациянинг ички фирма шартномалари бўйича ҳам, технология беришнинг ташқи каналлари бўйича ҳам амалга оширилади.

Франчайзинг – узок муддатга мўлжалланган лицензион келишувдир. Бунда франчайзер клиент-фирмага маълум ҳуқуқлар беради. Бу ҳуқуқлар ўз ичига маълум тўлов эвазига савдо маркаси ёки фирма номидан фойдаланиш, шунингдек техник ёрдам кўрсатиш, ишчи кучи малакасини ошириш, савдо ва бошқариш бўйича хизмат кўрсатиш соҳаларини олади.

80-йиллардан сўнг жаҳон иқтисодиётида охиридан бошқарув ва маркетинг хизматларини кўрсатиш каби трансмиллий корпорациялар экспансиясини шакли кенг тарқалди. Бошқарув хизматларини кўрсатиш бўйича шартномага кўра, корхонани оператив назорат қилиш маълум тўловлар эвазига бошқа корхонага берилади. Техник хизмат кўрсатиш ҳақидаги шартномага кўра трансмиллий корпорациялар ушбу фирма фаолиятининг қандайдир махсус томонига боғлиқ бўлган техник хизматларни амалга оширадилар. Кўпинча бундай шартномалар машина ва ускуналарни ремонт қилиш, “ноу-

хау” дан фойдаланиш бўйича маслахатлар, аварияларни тугатиш ва сифатни назорат қилиш билан боғлиқ бўлади.

Жаҳон иқтисодиётида заводларни “калит остида” топшириш ҳақидаги шартномалар кенг тарқалди. Бунда трансмиллий корпорациялар маълум объектни режалаштириб кўриш учун зарур бўлган барча (асосий ишни) фаолиятни амалга ошириш жавобгарлигини бўйнига оладилар.

Трансмиллий корпорациялар томонидан халқаро бозорларни эгаллашнинг энг муҳим шаклларида бири хорижда махсус инвестицион компаниялар ташкил қилишдир. Бу компанияларнинг вазифаси ТМКнинг шўъба ва ҳамкорликдаги корхоналарининг маҳсулотларини минтақавий бозорларга чиқаришни рағбатлантириш учун уларни инвестициялашдир. Бундай усулдан ҳозирги кунда алкохолсиз ичимликларни сотиш бўйича энг йирик халқаро компаниялар “Пепси-кола” ва “Кока-кола” Африкада фойдаланишмоқда.

Маълумки, трансмиллий корпорациялар замонавий жаҳон хўжалигининг муҳим иштирокчиларига айланиб бормоқда. Саноати ривожланган давлатлар учун айнан ТМКларининг хориждаги фаолияти уларнинг ташқи иқтисодий алоқаларинг характерини белгилаб беради. Бу давлатлар экспортида миллий компанияларнинг узларининг хориждаги филиалларига товар етказиб беришлари ва хизмат кўрсатишларининг улуши каттадир. 80-йилларнинг иккинчи ярмида бундай фирма ичидаги савдонинг улушига АҚШ экспортининг 14-20% и, Япония экспортининг 23-29% и ва ГФР экспортининг 24-28% и тўғри келган эди. ТМК жаҳондаги хусусий ишлаб чиқариш капиталининг 1/3 қисми устидан, хориждаги тўғридан-тўғри инвестицияларнинг эса 90% ини назорат қиладилар.

Трансмиллий корпорацияларнинг соҳавий структураси ҳам турли тумандир. Халқаро корпорацияларнинг 60% и ишлаб чиқариш соҳасида, 37% и хизмат кўрсатиш соҳасида 3% и қазиб чиқариш ва қишлоқ хўжалиги соҳасида банддир. Американинг “Форчун” журнали маълумотларига қараганда жаҳоннинг энг йирик 500 дан ортиқ корпорацияси ичида 4та мажмуа - электроника, нефтни қайта ишлаш, химия ва автомобилсозлик саноат тармоқлар асосий рол ўйнайди. Улар жаҳон иқтисодиётида ТМКларнинг олиб бораётган ташқи савдо фаолиятининг 80%ти ана шу тармоқларга тўғри келади.

Трансмиллий корпорацияларнинг жаҳон хўжалиги ва халқаро иқтисодий муносабатлар тизимидаги фаолиятининг яхши томонларини айтганда, уларнинг фаолият кўрсатаётган давлатлар иқтисодиётига салбий таъсирини ҳам айтиб ўтиш лозим бўлиб, улар қуйидагилардан иборатдир:

- ТМК фаолият кўрсатадиган давлатларнинг иқтисодий сиёсатини амалга оширишга халақит бериши;
- давлат қонунларини бузиши;
- монопол нархлар ўрнатиши, ривожланаётган давлатларнинг ҳуқуқини чекловчи шартларга мажбур этиши ва бошқалар.

Хуллас, жаҳон иқтисодиётида ТМКлар хўжаликлараро алоқаларнинг ривожига доимо эътибор бериб, ўрганиш ва етарли даражада халқаро назорат талаб қилувчи мураккаб ва доимий равишда ривожланиб бораётган феномендир.

3. Ўзбекистон иқтисодиётида ТМК аҳамияти.

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда нефть-газ, машинасозлик, электр техника, кимё, металлургия саноатида ўнлаб янги йирик корхоналар барпо этилди. Иқтисодиётимизнинг янги тармоғи – ривожланган инфратузилмага эга автомобиль саноати ташкил этилди. Ушбу тармоқда «GM», «MAN» ва «ISUZU» каби жаҳонда етакчи компанияларнинг замонавий ишлаб чиқариш технологиялари татбиқ қилинган.

Ўзбекистон ўзининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини барқарор ва юксак суръатлар билан ривожлантиришда энергиянинг ноанъанавий турларидан фойдаланишга катта эътибор қаратмоқда. 2013 йил 22 ноябрда Тошкент шаҳрида Осиё, Европа, Шимолий ва Жанубий Америка мамлакатларидан қарийб 300 нафар халқаро молия

институтлари, компания ва корпорациялар, илмий-тадқиқот марказлари вакиллари, олимлар, соҳа мутахассислари ва экспертлар иштирок этган Осиё қуёш энергияси форуми олтинчи йиғилишининг ўтказилиши ҳам бунинг яққол далилидир.

Шунингдек, давлатимиз раҳбарининг 2013 йил 1 мартда қабул қилинган “Муқобил энергия манбаларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонида энергия тежайдиган тизимларни жорий этиш, муқобил энергия манбаларидан кенг фойдаланишга доир комплекс чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш кўзда тутилган. Ушбу ва бошқа дастурий ҳужжатлар энергия истеъмоли соҳасида юзага келаётган қатор масалаларни ҳал этиш, ноанъанавий энергетика ресурслари, жумладан, қуёш энергиясидан кенг қўламда фойдаланиш учун янги имкониятлар яратиш, қуёш панеллари учун тегишли усқуналар, бутловчи ва эҳтиёт қисмларни саноатлаштирилган ҳолда ишлаб чиқаришга хизмат қилмоқда.

2012 йилда Жанубий Африканинг “Сосол” компанияси ва Малайзиянинг “Петронас” корпорацияси билан ҳамкорликда қиймати 4 миллиард доллардан зиёдни ташкил этадиган, тозаланган метан асосида синтетик суюқ ёқилғи ишлаб чиқариш бўйича катта истиқболга эга бўлган йирик лойиҳани амалга ошириш бошланди. Ушбу лойиҳа асосида барпо этиладиган завод дунёдаги санокли корхоналардан бири бўлиб, у синтетик суюқ ёқилғи – суюлтирилган газ, авиакеросин ва “премиум класс” тоифасидаги, яъни “евро-4” стандартидан кам бўлмаган дизел ёқилғиси ишлаб чиқаради⁴.

Иқтисодиётни ва унинг етакчи тармоқларини модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашни жадаллаштириш ҳамда кўламини кенгайтириш, ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш бўйича ислохотлар бевосита давлатимиз томонидан, миллий корпорациялар, компаниялар, корхоналарнинг ўз маблағлари ва АҚШнинг “Женерал Моторс”, “Тексако”, Германиянинг “МАН”, “Даймлер Бенц”, “Клаас”, Буюк Британиянинг “БАТ”, Испаниянинг “Максам”, Япониянинг “Исузу”, “Иточу”, Малайзиянинг “Петронас”, Кореянинг “Кореан Эйр”, “СНОС”, “LG”, Хитойнинг “СНПС”, Россиянинг “Лукойл”, “Газпром” каби жаҳондаги энг йирик ва машҳур компаниялар, Осиё тараққиёт банки, Жаҳон банки, Ислом тараққиёт банки сингари йирик халқаро молия ташкилотлари, Жанубий Корея, Япония, Хитой ва бир қатор араб давлатлари инвестиция банклари ҳамкорлигида амалга оширилмоқда.

Кейинги йилларда мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётни диверсификация этиш, иқтисодиёт тармоқларининг рақобатдошлигини ошириш ҳамда маҳаллий ишлаб чиқариш корхоналарининг экспортдаги улушини кенгайтиришга қаратилган инвестиция фаолиятини тартибга соладиган 50 дан ортиқ ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинди, жумладан, “Концессиялар тўғрисида”ги, “Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида”ги, “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги, “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги, “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги, “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги қонунлар айна шу мақсадларга хизмат қилмоқда.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан хулоса қилиш мумкинки, сўнги пайтларда жаҳон иқтисодиётида кузатилаётган ўзгаришлар ва турли салбий тенденцияларга қарамасдан, Ўзбекистонда олиб борилаётган оқилона иқтисодий сиёсат ҳамда халқимизнинг фидокорона меҳнати эвазига ижобий натижаларга эришилмоқда, иқтисодиётимиз тармоқларида жиддий таркибий ва сифат ўзгаришлари кузатилмоқда. Буларнинг барчаси биринчи галда халқимиз турмуш фаровонлигининг юксалишига, шунингдек, мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги мавқеини мустаҳкамланишига хизмат қилади ва мамлакатимизда барақарор иқтисодий ўсиш даражасини таъминлайди.

⁴Ислом Каримов. Бош мақсадимиз – кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. –Тошкент, “Ўзбекистон”, 2013 йил, 9-бет

Назорат учун саволлар:

1. Трансмиллий корпорацияларни тавсифлаб беринг.
2. ТМКларни жаҳон бозорларига кириб бориш усулларини очиб беринг.
3. Жаҳондаги етакчи ТМКларга иқтисодий инқирозларни таъсирини изоҳлаб беринг.
4. Ўзбекистон иқтисодиётининг ривожланишида хорижий корпорацияларнинг аҳамияти қандай?

Адабиётлар:

1. Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.
2. Назарова Г.Г., Халилов Х., Эштаев А., Хакимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.
3. Ломакин В. Мировая экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.
4. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.
5. Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.
6. Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.

4-Мавзу. Жаҳон иқтисодиётини тартибга солишда халқаро ташкилотларнинг роли.

Режа

- 1. Халқаро иқтисодий ташкилотларнинг таснифланиши.**
- 2. Жаҳон хўжалигидаги глобал ташкилот Бирлашган миллатлар ташкилоти тизими.**
- 3. Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти. Худудий иқтисодий ташкилотлар.**
- 4. Жаҳон савдо ташкилотининг жаҳон хўжалигидаги ривожланиш йўналишлари ва уни мамлакатлар иқтисодиётидага аҳамияти.**

1. Халқаро иқтисодий ташкилотларнинг таснифланиши

Халқаро иқтисодий муносабатлар мураккаб иқтисодий механизм сифатида бир томондан бозорга хос ўз-ўзини бошқариш қобилиятига эга бўлса (ХИМнинг моддий асоси ҳали ҳам жаҳон бозори ҳисобланади), иккинчи томондан, айниқса XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, алоҳида мамлакатлар ва худудлар ўртасида ўзаро алоқаларни осонлаштирувчи давлатлараро тузилмаларни яратишни талаб этади. Айни пайтда шуни қайд этиб ўтиш керакки, биринчи (1914-1918 йиллар) ва иккинчи (1939-1945 йиллар) жаҳон урушлари орасида халқаро ташкилотларни гуркираб вужудга келиш жараёни (шу даврд Халқаро меҳнат ташкилоти, ўзининг «Инкотермс» каби тижорий ҳужжатлари билан таниқли бўлган Халқаро савдо палатаси, Халқаро ҳисоб-китоблар банки ташкил этилган) ва айниқса 40-йилларда иккита тўқнашувни бошидан кечирган давлатлар тарихидаги фавкулотда ҳолатлар ва 1929-1932 йиллардаги чуқур иқтисодий таназзул билан боғлиқ. Халқаро иқтисодий ташкилотларнинг вужудга келишининг иккинчи «тўлқини» ва ҳаракатдаги фаолиятининг фаоллашуви иккинчи жаҳон урушидан сўнг мустамлакачилик тизимининг парчаланиши ҳамда 60-70 йиллардаги иқтисодий чайқалишлар билан боғлиқдир. Ва ниҳоят, 80-йилларнинг бошларида халқаро иқтисодий ташкилотлар фаолиятида учинчи босқичнинг бошланганлигини кўришимиз мумкин. Бунга сабаб сифатида тоталитар тизимларнинг (собик СССРни) инкирозга учраши ва янги минг йиллик остонасида инсониятнинг глобал муаммоларини кескин кучайиши кабиларни кўрсатиш мумкин. Жаҳонининг кўплаб мамлакатларининг ҳукумат органлари замонавий халқаро иқтисодий муносабатлардаги муаммоларни мустақил ҳал эта олмадилар ва натижада улар қайд этиб ўтилган муаммоларни ҳал этишда биргалашиб ҳаракат қилиш усулларини ишлаб чиқара бошладилар. Ҳозирги кунда жаҳон иқтисодиётида иқтисодий гуллаб-яшнанш ва жаҳон халқлари фаровонлигини таъминлаш масаласи билан шуғулланвчи минглаб халқаро ташкилотлар ҳисобга олинган. Экспертларнинг фикрича жаҳон иқтисодиётига сезиларли таъсир ўткази оладиган халқаро ташкилотлар сони 100 та атрофидадир.

Халқаро иқтисодий ташкилотларнинг шаклланишида муҳим ўрин тутган қуйидаги омилларни келтиришимиз мумкин:

1. Инсонлар ҳаётининг бир бирига боғлиқлигининг янада ўсиши;
2. Саноат революцияси ва илмий ютуқлар инсонларни бир- биридан ажратиб турган масофаларни қисқартириши ва халқаро муносабат ва ҳамкорликни кенгайтириши;
3. Савдо, валюта- молия муносабатлари, капитал бозори умуман иқтисодий ўсиш;
4. Давлатларнинг барча соҳада бир – бирларига боғлиқлигининг ўсиши;
5. Дуёдаги умумий ресурслардан оқилона фойдаланишнинг зарурлигини чуқурроқ англаш.

Давлатнинг халқаро иқтисодий ташкилотларга аъзо бўлиши унинг ҳар томонлама ривожланиш имкониятларини оширади. Чунки халқаро иқтисодий ташкилотларга аъзо бўлиш, унинг бошқа аъзо давлатлари билан ҳам кенг ҳамкорликни йўлга қўйишни таъминлайди.

Халқаро иқтисодий ташкилотлар топологияси ҳақида гапирганда, иккита мезондан (жуғрофий қамрови кенглиги ва фаолият хусусиятлари) фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Биринчисидан келиб чиқиб, икки томонлама, ҳудудий ва глобал тузилмалар ажратиб кўрсатилади. Иккинчи мезонни қўллаган ҳолда махсуслаштирилган (соҳалар бўйича) ва глобал ташкилотларга эга бўламиз. Буларнинг ичида айниқса 1945 йилнинг 24 октябрида ташкил этилган Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) тасарруфидаги иқтисодий ҳамкорлик органлари алоҳида ўринга эга. БМТ – иккинчи жаҳон урушидан сўнг Антигитлер коалицияси аъзолари томонидан ташкил этилган энг универсал, обрў-эътиборли ва сон жиҳатдан энг йирик халқаро ташкилот ҳисобланади.

2. Жаҳон хўжалигидаги глобал ташкилот Бирлашган миллатлар ташкилоти тизими

БМТ штаб-квартираси Нью-Йоркда жойлашган бўлиб, унинг таркибида 190 дан ортиқ аъзо-мамлакат мавжуд. БМТ низомининг 1-моддасида ташкилот фаолиятининг асосий мақсадлари ичида, «иқтисодий, ижтимоий, маданий ва гуманитар характердаги халқаро муаммоларни ҳал этишда халқаро ҳамкорлик қилиш» мақсади ҳам етакчи ўринда туради. БМТ иқтисодий соҳада асосан қуйидаги тўртта йўналиш бўйича фаолият олиб боради:

- глобал муаммоларни ҳал этиш;
- давлатларнинг иқтисодий ҳамкорлигига кўмаклашиш;
- мамлакатларнинг иқтисодий ривожланишидаги узилишларни енгиб ўтиш;
- ҳудудий ривожланишни рағбатлантириш.

Юқорида санаб ўтилган йўналишларнинг ҳар бири БМТ муассасаларнинг фаолиятида ахборот, техника-маслаҳат ва молия соҳасида ҳамкорликларни ҳам ўз ичига олади. БМТ бош ва ёрдамчи органлари, шунингдек, 18 та махсуслаштирилган институт ва бир қатор автоном тузилмалар бўлимлари Бош Ассамблея (БА), Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаш (ЭКОСОС) ҳамда Секретариат ҳисобланади.

Бош Ассамблея йилида бир марта сессиялар ўтказилади (сентябр, декабр), бу сессияларнинг ҳар бирида раис, унинг ўринбосарлари ва асосий кўмиталарнинг бошлиқлари сайланади. Жаҳон иқтисодиётидаги асосий масалалар ҳам умумий мажлисларда ҳам махсус иккинчи кўмита доирасида муҳокама қилинади.

БМТнинг иқтисодий ва ижтимоий кенгаш бўлими (ЭКОСОС) 1946 йилда ташкил этилган. 54 мамлакат унинг аъзолари саналади ва аъзоларнинг учдан бир қисми (Буюк Британия, Хитой, Россия, АҚШ ва Франциядан ташқари) ҳар йили уч йил муддатга қайта саналади. Юқоридаги бешта давлат уруш ва тинчлик масалалари билан шуғалланувчи Хавсизлик кенгашида бўлгани каби доимий равишда ЭКОСОС таркибига киради. Кенгаш одатда бир йилда икки марта (ижтимоий-ҳуқуқий ва гуманитар мавзуда, шунингдек, иқтисодий ва ижтимоий масалалар бўйича) сессия ўтказилади. ХИМ муаммолари бўйича қарорлар ва тавсиялар қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган барча ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш масъулияти ҳам ЭКОСОС зиммасидадир. Бугунги кунга келиб ЭКОСОС олти доимий кўмита, еттинчи функционал ва бешта ҳудудий комиссияларни таъсис этган. Булардан ташқари 18 та махсуслаштирилган муассаса, Жаҳон озик-овқат дастури ва ЮНКТАД/УСТ Халқаро савдо маркази ҳам ЭКОСОС патронажи остида фаолият олиб боради. БМТнинг иқтисодий органлари тизимида учинчи бўғин сифатида Секретариат фаолият олиб боради. Секретариат бир неча бўлимлардан (иқтисодий ва ижтимоий масалалар бўйича Департамент) таркиб топган бўлиб, маъмурий-ижрочи тузилма сифатида иш олиб боради.

Жаҳон хўжалиги муаммоларини ҳал қилишда БМТнинг савдо ва тараққиёт бўйича Анжумани (ЮНКТАД) ва БМТнинг саноат тараққиёти бўйича ташкилоти (ЮНИДО) тўғрисида алоҳида тўхталиб ўтиш лозим.

1964 йилнинг охирида БМТнинг Бош Ассамблеяси халқаро савдо бўйича ҳамкорликка кўмаклашиш учун ЮНКТАДни таъсис этиш ҳақида қарор қабул қилди.

Анжуманнинг олий органлари тўрт йилда бир ўтказиладиган сессия ва йилда икки марта тўпланадиган Кенгаш ҳисобланади. Кенгаш назорати остида доимий кўмиталар, вақтинчалик ишчи гуруҳлари ва Секретариат фаолият кўрсатади. ЮНКТАДга ҳозирги кунда 186 та давлат аъзо бўлиб, унинг штаб-квартираси Женевада жойлашган. ЮНКТАД раҳбарлиги остида ўтказилган ҳукуматлараро маслаҳатлар натижасида бир қатор муҳим савдо битимлари имзоланди, хом-ашё товарлари савдоси соҳасидаги ҳолатларни ўрганиш учун эксперт гуруҳлари ташкил этилди. Анжуман Европа ва Америка бозорларида ривожланаётган мамлакатларнинг маҳсулотлари учун махсус имтиёзлар бериш режимини қувватлаш йўналишида фаолият кўрсатмоқда.

1967 йилда ташкил этилган ЮНИДО 166 та давлатни бирлаштирган бўлиб, унинг штаб-квартираси Вена шаҳрида жойлашган. Бу ташкилотнинг бош вазифаси Осиё, Африка, Жанубий Америка ва Океаниядаги камбағал ва ривожланиш даражаси паст бўлган мамлакатлар гуруҳини иқтисодий қолоқликдан олиб чиқиш жараёнини рағбатлантириш мақсадида БМТ доирасида саноат ривожланишини мувофиқлаштиришдан иборат. ЮНИДОнинг олий органи икки йилда бир марта чақириладиган Бош Анжуман саналади. Бошқарув тузилмалари эса саноат тараққиёти бўйича кенгаш ва бюджет масалалари бўйича кўмита ҳисобланади. ЮНИДО фаолияти ҳукуматлар ва хусусий тармоқ билан ҳамкорлик асосида қурилган. Ташкилот инвестициялар, техник ва саноат ҳамкорлиги масалалари бўйича форумлар ўтказди. Хорижий инвестицияларнинг кўпайиб боришига, ривожланган мамлакатларга технологиялар етказиб беришга кўмаклашади. Бу масалаларни амалга оширишда ЮНИДОнинг Саноат ва технологик ахборотлар банки (СТАБ) самарали фаолият кўрсатмоқда.

Молиялаштиришдаги муаммолар, ортиқча қоғозбозлик ва қарорларнинг бажарилишини назорат қилишнинг кучсизлигига қарамасдан, замонавий халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланишида БМТ тизимидаги иқтисодий ташкилотларнинг аҳамияти ортиб бормоқда. БМТнинг махсуслаштирилган муассасалари ролининг кучайиб боришида халқаро меҳнат тақсимооти тузилмасининг мураккаблашуви, ахборот-технологик айирбошлашнинг янгидан-янги каналларининг вужудга келиши жаҳон хўжалик ҳаётининг жадаллашуви ва шунингдек инсоният олдида турган жиддий глобал муаммолар ва ҳ.к.лар муҳим рол ўйнамоқда.

3. Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти. Худудий иқтисодий ташкилотлар

БМТ доирасига кирмайдиган иқтисодий ташкилотга 1961 йилда ташкил топган, штаб-квартираси Парижда жойлашган Иқтисодий Ҳамкорлик ва Тараққиёт ташкилотини (ИХТТ) киритиш мумкин. ИХТТ иккинчи жаҳон урушидан кейин АҚШнинг молиявий ёрдамидан самарали фойдаланиш ва кўҳна қитъадаги тикланиш жараёнини мувофиқлаштириш мақсадида ташкил этилган. Европа иқтисодий ҳамкорлик ташкилотининг вориси ҳисобланади. «Бойлар клуби», жаҳон иқтисодиётининг «ақл маркази» деб аталувчи ИХТТ ҳозирги кунда жаҳоннинг иқтисодий жиҳатдан энг ривожланган 29 та мамлакатини ўз таркибига бирлаштирган. Чунончи, бу ташкилотга аъзо-мамлакатлар ҳиссасига жаҳон товар ва хизматлар ишлаб чиқаришнинг 2/3 қисми тўғри келади.

ИХТТнинг олий кенгаши бўлиб, унинг таркибига ҳар бир аъзо-мамлакатдан биттадан вакил киради. Кенгаш аъзолар ойда бир марта Бош котиб раислигида учрашишади. Бундан ташқари Кенгаш вазирликлар (ташқи ишлар вазирлиги, молия вазирлиги, иқтисодиёт вазирлиги кабилар) миқёсда йиллик мажлисларни ҳам ўтказиб туради. Доимий асосда иш юритувчи Ижроия кўмитанинг асосий вазифаси ИХТТ фаолиятини назорат қилиш ва Кенгаш мажлисларини тайёрлашдан иборат. 200 дан ортиқ кўмиталар, ишчи гуруҳлари ва эксперт комиссияларини ижтимоий-иқтисодий характерда бўлган кенг доирадаги масалалар билан ҳам шуғулланади.

ИХТТ тузилмаси ҳақида фикр билдирилганда албатта Европа ва ўтиш даври иқтисодий мамлакатлар ўртасида ҳамкорлик марказини эслатиб ўтиш жоиздир. Бу марказ 1990 йилда ташкил этилган бўлиб, ИХТТ ва Шарқий Европа мамлакатлари ўртасидаги алоқаларни мувофиқлаштириб туради. ИХТТ фаолиятидаги энг муҳим жиҳат – бу ташкилотга аъзо-мамлакатлар ҳукуматлари ўртасида иқтисодий ва ижтимоий, сиёсий муаммолари бўйича фикр алмашишни йўлга қўйишдир. Капитал ва хизматларнинг эркин ҳаракатини таъминлаш, порахўрликка қарши кураш кабилар тўғрисидаги қонунлар бу сай-ҳаракатларнинг самарасидир. Ҳозирги кунда ИХТТнинг амалий вазифалари сифатида куйидагиларни келтириш мумкин:

-болалар ва аёллар меҳнати, маҳсулот баҳосини атайлаб пасайтириш кабилар ғирром рақобатни чегаралаш йўлларини излаш;

-меҳнатни ҳимоялаш бўйича барча мамлакатлар учун ягона бўлган меъёрий ҳужжатлар тўғрисида конвенция қабул қилиш;

-глобал миқёсда бевосита чет эл инвестицияларни бериш режимини тартибга солиш (Инвестициялар тўғрисида кўп томонлама келишув лойиҳаси компанияларга, ўзларини нуқтаи назарича, ҳукуматнинг ноҳолис инвестицион сиёсати билан тортишиш имкониятини беради);

-саноат корхоналари фаолиятини экологик жиҳатдан халқаро назоратини амалга ошириш.

Жаҳонда интеграцион жараёнлар – ЕИ, НАФТА, МЕРКОСУР, МДҲ кабилар билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлмаган ўнлаб худудий миқёсдаги халқаро иқтисодий ташкилотлар мавжуд. Уларнинг фаолият кўрсатиш механизмларини ўрганиш мақсадида биз Ғарбий ярим шар ва Африка қитъасидаги муҳим аҳамиятга эга бўлган Америка давлатлари ташкилоти (АДТ) ва Африка Бирдамлик Ташкилоти (АБТ) тўғрисида батафсил тўхталиб ўтамиз.

Америка давлатлари ташкилоти (АДТ) 1948 йилда Богота шаҳрида (Колумбия) ўтказилган Америка давлатларининг 9-чи халқаро Анжуманида ташкил этилган бўлиб, ўз таркибига 35 давлатни бирлаштирган. Штаб-квартираси Вашингтонда жойлашган. Ташкилотнинг фаолияти нафақат иқтисодий, балки сиёсий характерга ҳам эга. 60-йилларда «Совуқ уруш» даври сиёсати ўтгач, иқтисодий масалалар бу ташкилот фаолиятидан олдинги ўринга чиқди. АДТнинг олий бош органи Бош Ассамблея ҳисобланади, йилда бир марта чақириладиган сессияларда энг жиддий масалалар бўйича қарорлар қабул қилинади. Доимий Кенгаш ташкилотнинг барча жорий фаолиятига раҳбарлик қилади ва назоратни амалга оширади, шунингдек, доимий кўмиталар ва ишчи гуруҳларга таянган ҳолда Бош Ассамблеянинг сессияларини тайёрлайди. Аъзо мамлакатлар ўртасида ҳамкорликни ривожлантиришга кўмаклашишга қаратилган Америка давлатлараро иқтисодий ва ижтимоий кенгаши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

1994 йилда Америка қитъасидаги 34 мамлакат (Кубадан ташқари) давлат ва ҳукумат раҳбарларининг учрашувда «тараккиёт ва ривожланиш» мақсадида ҳамкорлик тамойиллари: демократия, эркин савдо ва америкада барқарор ривожланиш тўғрисида декларация» қабул қилинди. Ушбу анжуман қатнашчилари келажакда – 2005 йилдан сўнг Панамерика эркин савдо худудини ташкил этишга қарор қилишди. Африка Бирдамлик Ташкилоти 1963 йилда Аддис-Абеба шаҳрида (Эфиопия) ўтказилган Африка давлатлари раҳбарларининг бу ташкилотнинг штаб-квартираси ҳам шу шаҳарда жойлашган бўлиб, унга Африканинг деярли барча давлатлари аъзо бўлган (Мароккодан ташқари). АБТ фаолияти АДТдаги каби комплекс характерига эга, иқтисодий масалалар ҳмиша бошқарув тузилмалари диққат марказида туради. АБТнинг олий органи Давлат ва ҳукумат раҳбарлари Ассамблея ҳисобланиб, у йилда бир маротаба сессиялар ўтказади. Ташкилотнинг бошқа муассасалари ичида Африка давлатларининг иқтисодий ривожланишига кўмаклашиш юзасидан бевосита масъул бўлган Иқтисодий ва ижтимоий комиссия сезиларли мавқега эга.

АБТ худудий сиёсатига тавсиф берганда, 1991 йилда аъзолар-мамлакатлар томонидан қабул қилинган Африка иқтисодий ҳамжамиятини ташкил этиш тўғрисидаги битимни эслатиб ўтиш керак. Бу жараённинг умумий давомийлиги 34 йилга мўлжалланган бўлиб, у олти босқичдан иборат. Хуллас, жаҳон иқтисодиётидаги ушбу худудий иқтисодий ташкилотлар глобал миқёсдаги тузилмалар билан биргаликда мамлакатларга миллий чегараланганликни енгиб ўтиш, хўжалик алоқаларини жадаллаштириш ва XX-XXI асрлар бўсағасида инсоният дуч келаётган жуда кўп муаммоларни ҳал этиш учун ҳаракатларни бирлаштириш имконини беради.

Шундай қилиб, жаҳон иқтисодиётида фаолият кўлами ва соҳаси турли туман муассасаларни ўз ичига олувчи халқаро иқтисодий ташкилотлар ХИМ тизимида вақт ўтган сайин янада аҳамиятлироқ бўлиб бормоқда. Халқаро иқтисодий ташкилотлар ичида БМТ тизимидаги кирувчи тузилмалар (ЭКОСОС, ЮНКТАД, ЮНИДО ва бошқалар) марказий ўринни эгаллайди. БМТ доирасидан ташқари жуда кўп нуфўзли, лобрўли глобал ва худудий миқёсдаги ташкилотлар ҳам мавжуд бўлиб, ушбу ташкилотлар жаҳон иқтисодиётида кенг доирада фаолият кўрсатмоқда.

4. Жаҳон савдо ташкилотининг жаҳон хўжалигидаги ривожланиш йўналишлари ва уни мамлакатлар иқтисодиётидага аҳамияти

Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ) 1995 йилнинг 1 январидан ташкил топди. ЖСТ кўп томонлама савдо тизимларининг ҳуқуқий ва институтционал асосидир. У муҳим шартнома мажбуриятларни таъминлайди. Бу шартнома мажбуриятлари ҳукуматларга ички қонунчиликни шакллантириш ва амалга оширишда, шунингдек ташқи савдони бошқаришни аниқлаб беради. ЖСТ 1947 йилда ташкил топган ва 1948 йилнинг 1 январидан кучга кирган Тарифлар ва савдо бўйича бош келишув (ГАТТ)нинг давомчиси ҳисобланади. ЖСТ келишуви халқаро савдонинг янги қонуниятларини, Уругвайдаги кўп томонлама музоқаралар жараёнида эришилган битимларни умумий идорага жамлашни қамраб олади. Бу қоидалар ГАТТ доирасида 125 та мамлакат иштирокида етти йил давом этган ва 1993 йилнинг 15 декабрида Уругвайда тугаган кўп томонлама музоқаралар натижасидир. Вазирлар 1994 йил апрелда Марокашдаги мажлисда яқунловчи актни имзоладилар. 15 апрелдаги “Марокко декларацияси” шунини тасдиқладики, Уругвай раунди натижалари жаҳон иқтисодиётини мустаҳкамлаб, савдо ва капитал қўйилмаларини, бандликни либераллаштириб, бутун жаҳонда тушумларни кўпайтиришга олиб келади. ГАТТ-ЖСТнинг қисми сифатида қуйидаги асосий қоидаларга эга:

1. Тарифлар орқали миллий иқтисодиётни химоялаш. ГАТТ эркин савдо билан шуғулланса ҳам ЖСТга аъзо мамлакатлари ўзларининг миллий саноатини ташқи рақобатдан химоя қилиш ҳуқуқига эгаллигини тан олади. Бироқ, ГАТТ мамлакатлардан тарифлар орқали химоя қилишни талаб этади. Бу тамойилни амалда бажарилишини таъминлаш учун ГАТТ қонун-қоидаларига кўра бир неча истиснолар бўйича миқдорий чекловлардан фойдаланиш ман этилди.

2. “Тарифларни алоқалаш”. Давлатлар кўп томонли савдо келишувлари орқали миллий саноатни қўллаб-қувватлашни камайтириши, иложи бўлса, тарифларни камайтириб, бошқа савдо тўсиқларини олиб ташлаши керак. Тарифлар маълум даражада камайиб “алоқа”га кирмоқда. Алоқага киришиш шунини билдирадики, аниқ бир маҳсулотни муносабатга киришишдаги тариф даражаси ЖСТ аъзосининг мажбуриятидир ва асосий савдо шериги билан компенсация ҳақидаги келишувсиз тарифни ошира олмайди.

3. “Энг қулай режим.” ГАТТ нинг ушбу қонун ижратмаслик принципи ҳисобланади. Қонунда таъкидланишича, экспортёр ва импортёр давлатларга ўзгартирилган тариф ва бошқа меъёрлар БСТнинг аъзоси бўлган бошқа давлатларга ҳам камситишларсиз қўлланилиши керак. Ҳеч қандай давлат бошқасига алоҳида савдо фойдаси ёки камситувчи чоралар қўя олмайди. Ҳамма бир хил даражада ва ҳамма савдо тўсиқларини тушириш мақсадидаги барча чоралардан фойда олади.

4. “Миллий режим”. Агар афзал кўрилган давлатларда камситиш ман қилинган бўлса, “Миллий режим” қонидасида эса бозорга чиқарилган товарлар давлат ичида ишлаб чиқарилган эквивалент товарлар билан бир хил шарт-шароитда амалга оширилиши керак.

Жаҳон Савдо Ташкилотига аъзо бўлиш жараёни қийин ва узок вақтни талаб қилади. Биринчи босқичда ЖСТга қўшилишни хоҳловчи давлатларнинг ҳукумат бошлиқлари ЖСТда кузатувчилик ҳукуқини берувчи ариза беради. Бунда ҳукумат ЖСТга юборувчи ўз меморандумида мамлакатнинг савдо ва иқтисодий сиёсатини тўлиқ қамраб олган аспектиларни тақдим этади. Бу меморандум қўшилиш тўғрисидаги сўровларни тўлиқ ўрганиш учун асос бўлади. Шундан сўнг ЖСТга ариза берувчи давлатлар бўйича ишчи гуруҳ тузилади.

Ишчи гуруҳ йиғилишларида ариза берган ҳукумат товар ва хизматлар савдосига нисбатан ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини аниқлаб олишлари мақсадида қизиқувчи аъзо-мамлакатлар ҳукуматлари билан икки ва кўп томонлама музокаралар олиб боради. Музокаралар натижасида ЖСТга кираётган давлат товарлар ва хизматлар савдоси бўйича бажариши лозим бўлган ва ўзгартирилмайдиган аниқ бир тарифлар беради. Ариза берувчи давлатнинг савдо режимини ўрганиш ва бозорга киришга имкон берувчи музокаралар тузиш билан ишчи гуруҳ асосий қўшилиш шартларини ишлаб чиқади ва йиғилиш натижасига кўра ЖСТга кираётган давлат тўғрисида қарор тайёрлайди ва бу ҳужжатлар бош кенгаш ёки вазирлар конференциясида тасдиқлаш учун тақдим этилади. Қўшилиш тўғрисидаги қарор ЖСТ аъзоларининг 2/3 қисми овоз берган тақдирда имзоланган ҳисобланади. ЖСТга аъзо бўлган давлат Уругвай раунди қамраб олган битимларни қабул қилиши ва амалга ошириши керак бўлади.

Уругвай раунди янги кўп томонлама савдо тизими ташкил топишида муҳим роль ўйнайди. 1994 йилнинг 15 апрелида Марокашда (Марокко) 125 та аъзо-мамлакатларнинг вазирлари Уругвай раунди қўйидаги тизимлардан ташкил топганлигини тасдиқловчи битимни имзоладилар.

Жаҳон Савдо Ташкилоти тўғрисида Марокаш битими.

- Товарлар савдоси
- Хизматлар савдоси.

Тарифлар ва савдо (ГАТТ-1994) бўйича бош битим ва у билан боғлиқ бўлган битимлар қўйидагиларни ўз ичига олади:

Ўзаро юк ташиш инспекцияси бўйича битим	PSI
Техник бартерлар ва савдо бўйича битим	TBT
Санитар ва фито санитар ҳолат бўйича битим	SPS
Инвестиция савдо аспектилари ҳолати бўйича битим	TRIMS
Тўқимачилик ва кийим-кечак бўйича битим	ATC
Қишлоқ хўжалиги бўйича битим	
Қондаларнинг келиб чиқиши бўйича битим	

- Хизматлар савдоси. Хизматлар савдоси бўйича бош битим (GATS)
- Интеллектуал ресурслар ҳуқуқи (IPRS). Интеллектуал ресурслар савдоси бўйича битим ўз навбатида:

- Чегараланган иштирокчилар сонига эга секториал савдо битимга.
- Фуқаро авиатехникаси бўйича битимга.
- Давлат харидорлари тўғрисидаги битимларга бўлинади.

2001 йилнинг ноябрида Доха шаҳрида (Қатар) ЖСТнинг 4-вазирлар конференцияси бўлди. Унинг натижасида “Доха тараққиёт тартиби” савдо музокараларининг янги раунди босқичи тўғрисида қарор қабул қилинди. Конференцияда дунё савдо тизимининг либерализацияси бўйича қўйидаги асосий мавзулар- хизматлар, саноат моллари савдоси тарифлари, интеллектуал мулк ҳуқуқининг савдо томонлари, қишлоқ хўжалигида ички қўллаб-қувватлаш ва экспортга субсидиялар бериш, “Сингапур муаммолари”, савдо ва

инвестиция, рақобат борасида сиёсат, давлат харидларида транспарентлик, савдо ҳамкорлиги, савдо ва атроф-муҳит муаммолари каби мавзулар кўриб чиқилди. Бу муаммолар бўйича турли қарашлар концепцияси билан боғлиқ бўлган жаҳоннинг 148 мамлакатни савдо вазирликлари 2003 йилнинг 10-14 сентябрида Мексиканинг Канкун шаҳрида бўлиб ўтган ЖСТнинг 5-вазирлар конференцияси чоғида савдо тизимини эркинлаштириш билан боғлиқ бўлган ягона фикрга кела олмадилар.

Назорат учун саволлар:

1. Халқаро иқтисодий ташкилотлар қандай таснифланади?
2. БМТ ва БМТ тизимидаги ташкилотларнинг жаҳон хўжалигидаги роли қандай?
3. Халқаро ҳудудий ташкилотлар ва уларнинг функционал вазифалари нималардан иборат?
4. ЖСТга аъзо бўлиш босқичларини характерлаб беринг.

Адабиётлар:

- Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.
- Назарова Г.Г., Халилов Х., Эштаев А., Хақимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.
- Ломакин В. Мировая экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.
- Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.
- Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.
- Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.

ТАҚДИМОТЛАР

1-мавзу. Жаҳон хўжалигининг шаклланиши ва ривожининг асосий босқичлари. Жаҳон хўжалигида ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиёти

- Жаҳон иқтисодиёти - бу халқаро иқтисодий муносабатлар тизими орқали ўзаро алоқада бўлган миллий иқтисодиётлар йиғиндиси.
- Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатларнинг асосини халқаро меҳнат тақсимооти ташкил этади.

Жаҳон иқтисодиётининг таркиби:

- Ривожланган мамлакатлар;
- Ривожланаётган мамлакатлар;
- Ўтиш иқтисодиёти мамлакатлари.

Мамлакатлар гуруҳланиш сабаблари:

- Иқтисодий ривожланиш даражаси;
- Иқтисодиётнинг ижтимоий таркиби;
- Иқтисодий ўсиш типи;
- Ташқи иқтисодий алоқалар характери.

- Жаҳон иқтисодиётининг субъекти-миллий иқтисодиётлар, трансмиллий корпорациялар (ТМК), интеграцион бирлашмалар, халқаро иқтисодий ташкилотлар ҳисобланади.

Жаҳон иқтисодиётининг ривожланиш босқичлари

I босқич. XV-XVI асрлар

Буюк географик кашфиётлар. Жаҳон мустамлака тизимининг шаклланиши. Жаҳон капиталистик бозорининг пайдо бўлиши. Манифактура.

II босқич. XVII асрнинг биринчи ярми –
XIX аср.

Жаҳон капиталистик бозорининг шаклланиши. Халқаро меҳнат тақсимотининг ривожланиши (саноат тонтариш, буржуазия инқилоби, манифактурадан фабрика ишлаб чиқариш тизимига ўтиш). Жаҳон савдосининг халқаро иқтисодий муносабатлар шакли сифатида ривожланиши.

III босқич. I ва II жаҳон урушлари даври.

Халқаро молия тизимининг беқарорлиги, саноат жиҳатдан тараққий этган мамлакатлардан узоқ муддатли капиталларнинг чиқиб кетиши.

IV босқич. XX асрнинг 50-90 йиллари.

Халқаро иқтисодий муносабатларни қайтадан йўлга қўйиш ёки янги иқтисодий тартибни ишлаб чиқиш даври.

V босқич. XX асрнинг 90- йилларидан hozирга қадар

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви,
ТМК ролининг кучайиши. Жаҳон
бозорининг глобаллашуви.

Умуман олгандан XX-XXI аср жаҳон хўжалигини ривожланишининг асоси

1. Дунё мамлакатлари хўжалик ҳаётининг байналмиллашиш жараёнининг чуқурлашуви.
2. Ташқи иқтисодий алоқаларнинг эркинлашуви.
3. Худудий иқтисодий интеграциянинг кучайиши.
4. Ишлаб чиқариш ва капиталнинг трансмиллийлашиши.
5. Жаҳон хўжалик алоқаларини давлатлараро тартибга солиш тизимининг барпо этилиши ва иқтисодий қоидаларнинг бирхиллашуви.
6. Жаҳон хўжалигининг глобаллашуви.

Замонавий жаҳон хўжалиги бу -
бозор иқтисодиётининг объектив
қонунларига бўйсинувчи, ўзаро
боғлиқ бўлган миллий
иқтисодиётлар бирлашмаси,
глобал иқтисодий организмдир.

Интенсив давлатлараро иқтисодий алоқаларнинг
ҳозирги даражаси қуйидагиларни кўрсатади:

- жаҳон хўжалигида халқаро меҳнат тақсимоти даражасининг чуқурлигини;
- анъанавий халқаро тайёр маҳсулотлар савдоси миқёсларининг кенгайиши ва характерининг ўзгарганлигини (у кўп жиҳатдан миллий ишлаб чиқариш жараёнларига тўғридан-тўғри хизмат қила бошлайди);
- капитал миграциясининг интенсивлашганлигини;
- илмий-техник билимлар алмашувининг тезлашганлиги ва шунингдек хизматлар соҳасининг ривожланганлигини;
- ишчи кучи миграциясининг сезиларли даражада ўсганлигини (халқаро ишчи кучи миграцияси халқаро хўжаликнинг байналминаллашувининг муҳим қисми бўлиб қолмоқда);
- давлатлар ва минтақалар ўртасидаги иқтисодий интеграциялашув жараёнларининг тезлашиши ва кенгайишини.

Очиқлик миқдорининг биринчи даражали индикаторига экспорт ва импортнинг ялпи ички маҳсулотдаги (ЯИМ) улушини киритиш мумкин. Уларнинг комбинацияси алоҳида миллий иқтисодиётларнинг жаҳон бозори билан алоқаларининг миқёси ҳақида тушунча беради. Шундай қилиб, экспортнинг ЯИМга муносабати экспорт квотаси сифатида аниқланади:

$$Эк = Э/ЯИМ \times 100\%,$$

бу ерда $Эк$ - экспорт квотаси, $Э$ - экспорт ҳажми.

Агар $Эк$ 10% бўлса, иқтисодиётнинг очиқлиги мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Иқтисодиёт очиқлигининг бошқа кўрсаткичи импорт билан ЯИМ муносабатидан келиб чиқувчи импорт квотаси кўрсаткичидир:

$$Ик = И/ЯИМ \times 100\%,$$

бу ерда $Ик$ - импорт квотаси, $И$ - импорт ҳажми.

Очиқликнинг комплекс кўрсаткичларидан бири деб одатда ташқи савдо квотаси кўрсатилади:

$$Тск = ТС/ЯИМ \times 100\%,$$

бу ерда $Тск$ - ташқи савдо квотаси, $ТС$ - ташқи савдо айланмасининг ҳажми.

Бу кўрсаткичнинг камчилиги унда капитал экспорти катталигининг ҳисобга олинмаганлигидир.

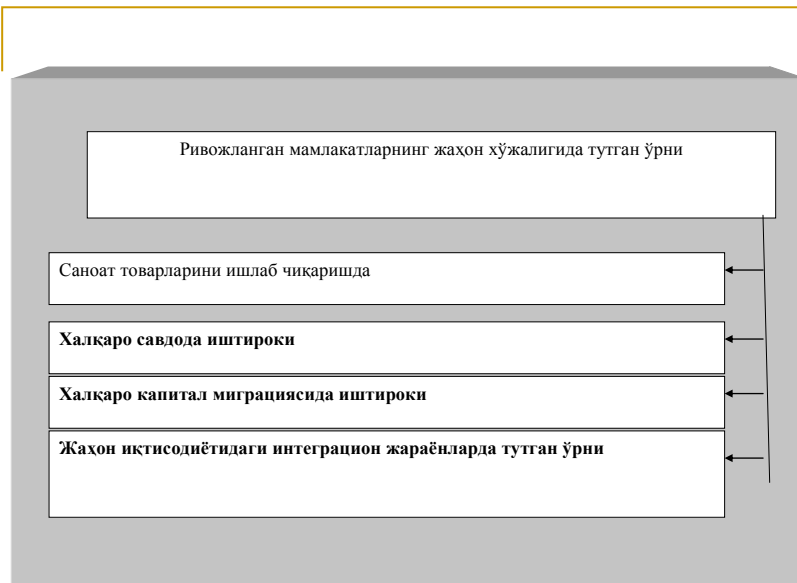
Давлатларнинг иқтисодий салоҳияти ва дунё иқтисодиётидаги ўрни қараб қуйидаги таснифларга ажратиш мумкин

Ривожланган мамлакатлар гуруҳи ҳозирги кунда дунё мамлакатлари хўжалигида тутган ўрнига кўра бир неча классификация бўлиб ўрганилади. Улар қуйидагилардан иборат:

- 1. Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ҳажми бўйича ривожланган катта “еттилик” давлатлар гуруҳи (ушбу давлатлар гуруҳига Россия Федерациясини қўшилиши билан “катта саккизлик” давлатлар гуруҳи деган сўзлар ҳам ишлатилмоқда). Ушбу гуруҳга АҚШ, Япония, ГФР, Буюк Британия, Франция, Италия, Канада каби давлатларни киритиш мумкин.
 - 2. Европа Иттифоқи кирувчи давлатлар гуруҳи. Ушбу гуруҳга ГФР, Бельгия, Дания, Ирландия, Испания, Италия, Люксембург, Нидерландия, Португалия, Буюк Британия, Франция, Швеция, Финландия, Австрия каби давлатларни киритиш мумкин.
-

Ривожланаётган мамлакатлар учун қатор умумий хусусиятлар ҳос

- Иқтисодиётнинг қуп укладлиги.
- Иқтисодиётда давлатнинг роли.
- Саноат жиҳатдан ривожланган мамлакатларда иқтисодий ва сиёсий боғлиқлик.
- Жамиятнинг иқтисодий такиби.
- Ишлаб чиқариш кучларининг паст даражада ривожланганлиги.
- Ривожланган мамлакатлар иқтисодий ижтимоий тараққиётида хорижий капитал ва ТМК ролининг катта аҳамиятга эгалиги.

Ривожланаётган мамлакатлар
стратегик ривожланишининг
вазифалари қуйидагилардан иборат:

- Иқтисодий қолоқликни бартараф этиш;
- Иқтисодиётни эркинлаштириш;
- Ривожланган мамлакатлар бозорига кириб боришни кенгайтириш учун курашиш.

Ривожланаётган мамлакатларни
таснифлашда қуйидаги кўрсаткичлардан
фойдаланилади:

- Географик жойлашиши;
- Саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг ривожланганлиги;
- Саноат маҳсулотларининг экспортидаги улуши;
- Иқтисодий ривожланиш даражаси.

Мамлакатлар иқтисодий ривожланиш даражаси бўйича уч гуруҳга бўлинади:

1. Юқори даромадли мамлакатлар. Бу мамлакатларда ЯИД аҳоли жон бошига 12 616 \$ ошади, уларга Саудия Арабистони (18 030 \$), Кувайт (44 730 \$), Қатар (78 720 \$) ташкил этади.

2. Ўрта даромадли мамлакатлар. Бу мамлакатларда аҳолига тўғри келадиган аҳоли жон бошига ЯИД 1036 – 12 515\$ тенг бўлган мамлакатлар.

3. Паст даромадли мамлакатлар. Бунда 1035 \$ гача бўлган мамлакатлар киради. Африканинг жанубдаги барча мамлакатлар, Осиёдан: Афғанистон (570), Непал (700), Бангладеш (840), Тожикистон (860), Қирғизистон (990). Лотин Америкасидан: Гаяна (550) ва бошқалар.

Ривожланаётган мамлакатлар амалиётида қуйидаги саноатлаштириш дастурлари қўлланилган:

1. Саноатнинг асос (базис) тармоқларини ривожлантириш ва шу орқали кейинчалик истеъмол товарларини ишлаб чиқаришни йулга қуйиш (Жазоир, Эфиопия, Миср, Вьетнам).

2. Импортни ўрнини қоплаш сиёсати- оғир саноат тармоқларини ривожлантириш ва хорижий капиталларни чеклаш орқали миллий иқтисодиётни ривожлантириш (Лотин Америка мамлакатлари).

3. Экспортга йўналтирилган сиёсат – айрим товарларни ташқи бозорга олиб чиқиш учун ушбу товарларни ишлаб чиқаришга ихтисослашиш (Жанубий Шарқий Осиё мамлакатлари).

2- мавзу. Жаҳон иқтисодиётида эркин иқтисодий ҳудудларнинг тутган ўрни

Эркин иқтисодий зоналарнинг мақсадлари:

- махсус имтиёзлар, барқарор қонуний база ва ташкилий тадбирларни соддалаштириш тўғрисида хорижий капитални ва илғор технологияларни жалб этиш;
- тайёр маҳсулот экспортини кенгайтириш учун меҳнат тақсимоли афзалликларидан фойдаланиш;
- мамлакат ва минтақа бюджетига валюта тушумини ўсиши;
- янги иш жойларини яратиш;
- ташкил қилиш, бошқариш ва молиялаш соҳасида жаҳон тажрибасини ўрганиш ва амалиётга жорий этиш ҳисобидан иш кучи малакасини ошириш.

ЭИҲни ташкил этишнинг ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ

- Жаҳон иқтисодиётида ЭИҲни ташкил этувчи давлат бу ҳудудда ишчи кучини янги ташкил этилган корхоналарга жалб этиш билан бирга иш юритиш жараёнларини ривожлантириш, рақобатбардош янги корхоналарни яратиш имконига эга бўлади.
- Рақобатда ютиб чиққан моллар ва моддий бойликларни жаҳон бозорига чиқиши эса моддий жиҳатдан ривожланаётган давлатларга кўплаб даромад келтиради.
- Шундай қилиб, жаҳон иқтисодиётида ЭИҲлар миллий давлатларни иқтисодий ривожланиши учун кучли туртки бўлади
- Эркин иқтисодий ҳудудларни ташкил этиш мақсадларидан бири ташқи савдони ривожлантириш, чет эл мамлакатлари билан товар ва моддий бойликларни айирбошлашдир.

Эркин иқтисодий ҳудудларда хўжалик субъектлари ўртасидаги низолар

- ЭИҲларда хўжалик субъектлари ўртасидаги низолар икки хил кўринишда (эркин иқтисодий ҳудудда фаолият кўрсатаётган хўжалик субъектлари ўртасидаги ўзаро низолар, эркин иқтисодий ҳудуд маъмурияти ва хўжалик субъектлари ўртасидаги низолар) бўлиши мумкин.
- Биринчи кўринишдаги низоларни ҳал этиш маъмурий кенгашда ёки ЭИҲда халқаро экспертчи бўлиб қатнашиш ваколатига эга бўлган арбитражда ҳам кўриб чиқилиши мумкин.
- Низоларнинг иккинчи кўриниши, яъни хўжалик субъектлари ва маъмурий кенгаш ўртасидаги низоларни кўриб чиқиши учун махсус арбитраж органи ташкил этилиши лозим.

Эркин иқтисодий ҳудудларда инвесторлар ва иштирокчилар учун:

- қулай божхона ва бож солиқларининг имтиёзли шакллари,
- валюта-молия ва банк-кредит фаолияти,
- суғурта фаолияти,
- Инвестиция фаолияти учун махсус шароитлар яратиб берилади.

Эркин иқтисодий ҳудудларни яратишда иккита (ҳудудий ва нуқтавий) концептуал ёндашув мавжуд

1. Биринчи ҳудудий ёндашувда ЭИҲдан резидент-корхоналар ҳужалик фаолиятининг барча имтиёзли режимдан фойдаланади. Биринчи ёндашувга Хитойдаги ЭИҲларни, Бразилиядаги «Манаус» ҳудудини, ривожланаётган мамлакатлардаги куплаб экспорт саноати ҳудудларни мисол қилиб кўрсатга бўлади.
2. Иккинчи ёндашув, яъни нуқтавий ёндашувда эса, фирмалар мамлакатнинг қайси қисмида жойлашганлигидан қатъий назар тадбиркорлик фаолиятининг маълум турига қўлланиладиган имтиёзлардан кенгроқ фойдаланилади. Айрим корхоналар (оффшор фирмалар, «дьюти фри» магазинлари) томонидан таклиф этилган «нуқтавий» ҳудудлар иккинчи ёндашувга киради

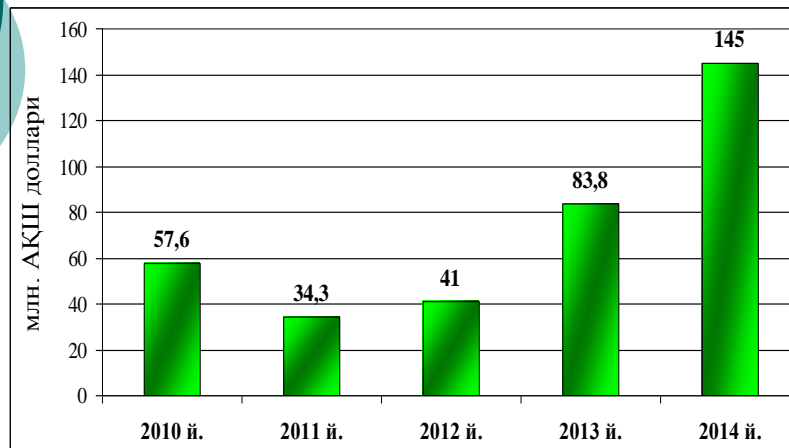
Жаҳон хўжалигида эркин иқтисодий ҳудудлар, маъмурий бошқариш шароитлари ва шунингдек молиявий ҳамда моддий-техник таъминланишига кўра қуйидаги турларга

бўлинади:

- Ташқи савдо ҳудудлари: Бундай ҳудудларга эркин божхона ҳудудларни, эркин савдо ҳудудларни, консигнация ҳудудларни;
- Функционал ҳудудлар: Бундай ҳудудларга юқори техник-технологик ҳудудларни; тадбиркорлик ҳудудларни; агрополис ҳудудларни экспорт-импорт ишлаб чиқариш ҳудудларни, эркин саёҳат ҳудудларни, банк ва оффшор ҳудудларни;
- Эркин иқтисодий-интеграция ҳудудлар, : Бундай ҳудудларга қўшма ҳамкорлик қилиш ҳудудларни киритиш мумкин;
- Халқаро ташкил этилган махсус ҳудудлар

Имтиёзлар	Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4059-сонли «Навоий вилоятида эркин индустриал-иқтисодий зона ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони (2.12.2008)	Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4436-сонли ««Ангрен» махсус индустриал зонасини барпо этиш тўғрисида»ги Фармони (13.04.2012)	Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4516-сонли ««Жиззах» махсус индустриал зонасини барпо этиш тўғрисида»ги Фармони (13.03.2013)
Солиқ ва мажбурий тўлов имтиёзлари	«Навоий» ЭНИЗда рўйхатдан ўтган хўжалик юритувчи субъектлар ягона солиқ тўлови, фойда, ер, мол-мулк ҳамда ободончилик ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиқлари ва мажбурий тўловлардан (Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмадан ташқари) озод этилади	«Ангрен» МИЗ катнашчилари фойда, мол-мулк, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ва Республика йўл жамғармасига ажратмалар тўлашдан озод этилади	«Жиззах» МИЗ катнашчилари фойда, мол-мулк, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ва Республика йўл жамғармасига ажратмалар тўлашдан озод этилади
Инвестиция миқдорига қараб имтиёзларнинг амал қилиш муддати	<ul style="list-style-type: none"> ○ 3 млн.- 10 млн. еврогача – 7 йил; ○ 10 млн. - 30 млн.еврогача -10 йил, кейинги 5 йил давомида фойда солиғи ва ягона солиқ тўлови ҳажми амалдаги ставкадан 50 фоиз миқдоридан белгиланади; ○ 30 млн. евродан ортиқ бўлганда 15 йил, кейинги 10 йил давомида фойда солиғи ва ягона солиқ тўлови амалдаги ставкадан 50 фоиз миқдоридан белгиланади 	<ul style="list-style-type: none"> ○ 300 минг - 3 млн. АҚШ долларигача - 3 йил; ○ 3 млн.- 10 млн. АҚШ долларигача - 5 йил; ○ 10 млн. АҚШ долларидан ортиқ бўлганда -7 йил 	<ul style="list-style-type: none"> ○ 300 минг - 3 млн. АҚШ долларигача - 3 йил; ○ 3 млн.- 10 млн. АҚШ долларигача - 5 йил; ○ 10 млн. АҚШ долларидан ортиқ бўлганда -7 йил
Божхона имтиёзлари	ЭНИЗда фаолият кўрсатадиган бутун муддатга экспортга йўналтирилган маҳсулот ишлаб чиқариш мақсадида олиб келинаётган асбоб-ускуналар, хом ашё, материаллар ва бутловчи қисмлар божхона тўловларидан (божхона расмийлаштируви учун	«Ангрен» МИЗ ҳудудига Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган рўйхатлар бўйича олиб кириладиган ускуналар, бутловчи буюмлар ва материаллар бож тўловлари (божхона йиғимларидан ташқари) тўлашдан озод қилинади	«Жиззах» МИЗ ҳудудига Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган рўйхатлар бўйича олиб кириладиган ускуналар, бутловчи буюмлар ва материаллар бож тўловлари (божхона йиғимларидан ташқари) тўлашдан озод қилинади

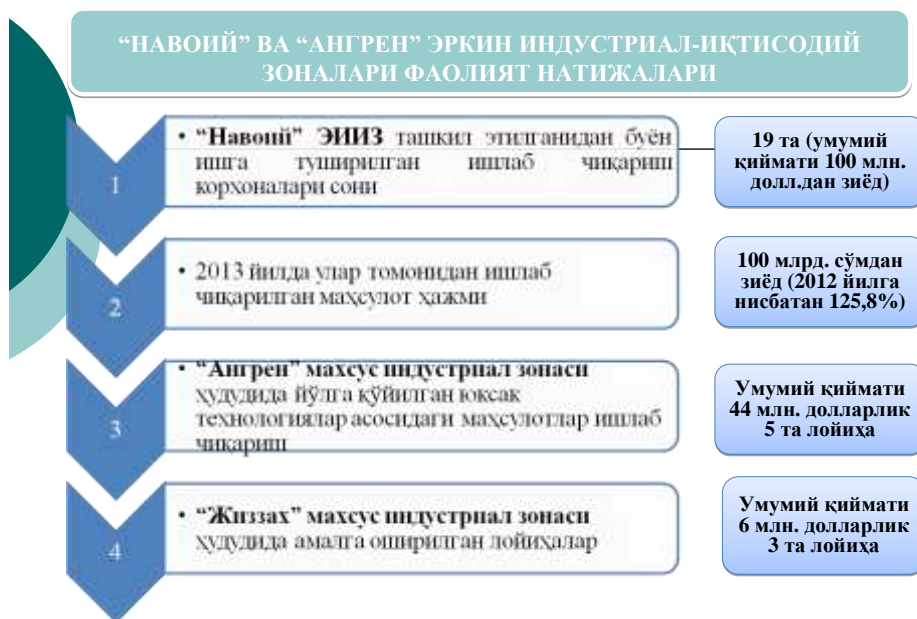
**Навоий ЭИИЗга киритилган ва киритилиши
режалаштирилган инвестициялар динамикаси (млн. АҚШ
доллари)**

Фармонга биноан, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва “Навоий” эркин индустриал-иктисодий зона фаолиятини мувофиқлаштрувчи қўйидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқилди:

- “Навоий” эркин индустриал-иктисодий зонаси фаолиятини ташкил этиш чора – тадбирлари тўғрисида (Вазирлар Маҳкамаси Қарори 27.01.2009 й. № 21);
- “Навоий” эркин индустриал-иктисодий зонаси тўғрисида Низом; (ВМ Қарори 27.01.2009й. № 21 сон қарорига 1 илова);
- “Навоий” эркин индустриал-иктисодий зона дирекцияси Давлат унитар корхонасининг Уставини тасдиқлаш тўғрисида (ВМ Қ 19.02.2009й. № 48);
- “Навоий” эркин индустриал-иктисодий зона дирекцияси Давлат унитар корхонасининг Устави (ВМ Қ 19.02.2009й. № 48 сон қарорига илова)
- Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг “Навоий” эркин индустриал-иктисодий зона ҳудудига кириши, ундан чиқиб кетиш, у ерда бўлиш ва ишга ёлланишининг соддалаштирилган тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида (ВМ Қ 9.04.2009й. № 104);
- Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг “Навоий” эркин индустриал-иктисодий зонаси ҳудудига кириши, ундан чиқиб кетиш, у ерда бўлиши ва ишга ёлланишининг соддалаштирилган тартиби тўғрисида Низом (ВМ Қ 9.04.2009й. № 104 қарорига илова);

- “Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зонаси фаолиятини тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида (ВМ Қ 9.04.2009й. № 105);
- “Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зонасининг маъмурий кенгаши тўғрисида Низом (ВМ Қ 9.04.2009й. № 105 сон қарорга 1 илова);
- “Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зонасида жойлаштириш учун инвесторлар танлаш тартиби тўғрисида Низом (ВМ Қ 9.04.2009й. № 105 сон қарорга 2 илова);
- Хўжалик юритувчи субъектларни “Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зонасининг хўжалик фаолияти қатнашчилари сифатида рўйхатидан ўтказиш тартиби тўғрисида Низом (ВМ Қ 9.04.2009й. № 105 сон қарорга 2 илова);
- “Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зонаси ҳудудида алоҳида божхона режими ҳамда алоҳида солиқрежимини таъминлаш тартиби тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш тўғрисида (ВМ Қ 23.04.2009й № 120);
- “Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зонаси ҳудудидаги алоҳида божхона режими тўғрисида Низом (ВМ Қ 23.04.2009й. № 120 сон қарорига 1 илова);
- “Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зонаси ҳудудида алоҳида солиқ режимини таъминлаш тартиби тўғрисида Низом (ВМ Қ 23.04.2009й. № 120 сон қарорига 2 илова).

3- мавзу.

Жаҳон иқтисодиётининг байналминаллашувида халқаро корпорациялар

Кўпмиллий корпорациялар (КМК) - ишлаб чиқариш ва илмий тадқиқотчилик асосида бир неча давлат миллий корпорацияларини бирлаштирувчи халқаро корпорациядир. Бунга 1907 йилдан буён мавжуд булган Англия - Голландия “Рояль-Датч шелл” концернини кўрсатиш мумкин. Бу компаниянинг хозирги капитали 60:40 нисбатда таксимланган. Кўпмиллий корпорацияларга машинасозлик электрон инженерияга ихтисослашган, Европада машхур Швейцария-Швеция АВВ (Asea Brown Boveri) компаниясини кўрсатиш мумкин. Европанинг илгор Кўпмиллий корпорациялари каторига Англия-Голландия химия-технология концерни “Юнилевер”ни ҳам кушиш мумкин.

Трансмиллий ва Кўпмиллий корпорацияларга халқаро компаниялар ичида ажралиб турувчи глобал корпорацияларни (ГК) ҳам кушиш керак. Улар 80-йилларда вужудга келдилар ва кучга кириб бормоқдалар. Глобал корпорациялар замонавий жаҳон молия капиталининг бутун кудратини намоён қиладилар. Глобализацияга кўпрок химия, электротехника, электрон, нефть, автомобиль, ахборот, банк ва бошқа бир неча соҳалар мойилдирлар.

- Трансмиллий корпорациялар йирик инвестициялар ва юкори малакали персонал талаб килувчи юкори технологияли, илмталаб соҳаларга кириб боришади. Бунда ушбу соҳаларни трансмиллий корпорациялар томонидан монополия килиш тенденцияси сезилмоқда.
- 500та энг кучли трансмиллий корпорациялардан 85таси барча хориждаги инвестицияларнинг 70%ини назорат қиладилар. Бу 500 гигант электроника ва химиянинг 80%, фармацевтиканинг 95%, машинасозликнинг 76% махсулотини сотадилар.

Уз экспансиясини кенгайтира бориб, трансмиллий корпорациялар жаҳон бозорини узлаштиришнинг турли шакларидан фойдаланадилар. Бу шакллар кўп жihatдан шартномага асосланади ва хиссадорлик капиталида бошка фирмаларнинг катнашишига боғлиқ эмас. ТМК иқтисодиётининг бундай шакларига кўпинча куйидагилар киритилади:

- 1) лицензия бериш;
- 2) франчайзинг;
- 3) бошқарув шартномалари;
- 4) техник ва маркетинг хизматлари кўрсатиш;
- 5) корхоналарни “калит остида” топшириш;
- 6) вақт буйича чекланган кушма корхоналар тузиш ҳақидаги шартномалар ва алоҳида операцияларни амалга ошириш буйича келишувлар.

4- мавзу. Жаҳон иқтисодиётини тартибга солишда халқаро ташкilotларнинг роли

Халқаро иқтисодий ташкilotларнинг шаклланишида муҳим ўрин тутган қуйидаги омилларни келтиришимиз мумкин:

- 1. Инсонлар ҳаётининг бир бирига боғлиқлигининг янада ўсиши;
- 2. Саноат революцияси ва илмий ютуқлар инсонларни бир- биридан ажратиб турган масофаларни қисқартириши ва халқаро муносабат ва ҳамкорликни кенгайтириши;
- 3. Савдо, валюта- молия муносабатлари, капитал бозори умуман иқтисодий ўсиш;
- 4. Давлатларнинг барча соҳада бир – бирларига боғлиқлигининг ўсиши;
- 5. Дунёдаги умумий ресурслардан оқилона фойдаланишнинг зарурлигини чуқурроқ англаш.

БМТ иқтисодий соҳада асосан қуйидаги тўртта йўналиш бўйича фаолият олиб боради:

- -глобал муаммоларни ҳал этиш;
- -давлатларнинг иқтисодий ҳамкорлигига кўмаклашиш;
- -мамлакатларнинг иқтисодий ривожланишидаги узилишларни енгиб ўтиш;
- -ҳудудий ривожланишни рағбатлантириш.

Юқорида санаб ўтилган йўналишларнинг ҳар бири БМТ муассасаларнинг фаолиятида ахборот, техника-маслаҳат ва молия соҳасида ҳамкорликларни ҳам ўз ичига олади. БМТ бош ва ёрдамчи органлари, шунингдек, 18 та махсуслаштирилган институт ва бир қатор автоном тузилмалар бўлимлари Бош Ассамблея (БА), Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаш (ЭКОСОС) ҳамда Секретариат ҳисобланади.

Иқтисодий Ҳамкорлик ва Тараққиёт ташкилотининг амалий вазифалари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- -болалар ва аёллар меҳнати, маҳсулот баҳосини атайлаб пасайтириш кабилар фирром рақобатни чегаралаш йўлларини излаш;
- -меҳнатни ҳимоялаш бўйича бўйича барча мамлакатлар учун ягона бўлган меъёрий ҳужжатлар тўғрисида конвенция қабул қилиш;
- -глобал миқёсда бевосита чет эл инвестицияларни бериш режимини тартибга солиш (Инвестициялар тўғрисида кўп томонлама келишув лойиҳаси компанияларга, ўзларини нуқтаи назарича, ҳукуматнинг ноҳолис инвестицион сиёсати билан тортишиш имкониятини беради);
- -саноат корхоналари фаолиятини экологик жиҳатдан халқаро назоратини амалга ошириш.

ГАТТ-ЖСТнинг қисми сифатида қуйидаги асосий қоидаларга эга:

- 1. Тарифлар орқали миллий иқтисодий химоялаш. ГАТТ эркин савдо билан шуғулланса ҳам ЖСТга аъзо мамлакатлари ўзларининг миллий саноатини ташқи рақобатдан химоя қилиш ҳуқуқига эгаллигини тан олади. Бироқ, ГАТТ мамлакатлардан тарифлар орқали химоя қилишни талаб этади. Бу тамойилни амалда бажарилишини таъминлаш учун ГАТТ қонун-қоидаларига кўра бир неча истиснолар бўйича миқдорий чекловлардан фойдаланиш ман этилди.
- 2. "Тарифларни алоқалаш". Давлатлар кўп томонли савдо келишувлари орқали миллий саноатни қўллаб-қувватлашни камайтириши, иложи бўлса, тарифларни камайтириб, бошқа савдо тўсиқларини олиб ташлаши керак. Тарифлар маълум даражада камайиб "алоқа"га кирмоқда. Алоқага киришиш шуни билдирадики, аниқ бир маҳсулотни муносабатга киришишдаги тариф даражаси ЖСТ аъзосининг мажбуриятидир ва асосий савдо шериги билан компенсация ҳақидаги келишувсиз тарифни ошира олмайди.
- 3. "Энг қулай режим". ГАТТ нинг ушбу қонун ажратмаслик принципи ҳисобланади. Қонунда таъкидланишича, экспортёр ва импортёр давлатларга ўзгартирилган тариф ва бошқа меъёрлар БСТнинг аъзоси бўлган бошқа давлатларга ҳам камситишларсиз қўлланилиши керак. Ҳеч қандай давлат бошқасига алоҳида савдо фойдаси ёки камситувчи чоралар қўя олмайди. Ҳамма бир хил даражада ва ҳамма савдо тўсиқларини тушириш мақсадидаги барча чоралардан фойда олади.
- 4. "Миллий режим". Агар афзал қўрилган давлатларда камситиш ман қилинган бўлса, "Миллий режим" қоидада эса бозорга чиқарилган товарлар давлат ичида ишлаб чиқарилган эквивалент товарлар билан бир хил шарт-шароитда амалга оширилиши керак.

ТЕСТЛАР

№	Саволлар	1	2	3	4
1.	Жаҳон иқтисодиёти қандай даражаларга бўлинади?	Макро даража, микро даража, мега даража, мезо даража, халқаро даража	Макро ва микро даража	Мега даража, меззо даража, халқаро даража	Фақат халқаро даража
2.	Жаҳон иқтисодиёти нимани ўрганади.	Дунёдаги турли мамлакатларнинг иқтисодий ривожланиш йўлларини, ўзига хос хусусиятларини.	Ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётини.	“Янги индустриал” давлатлар иқтисодиётини.	Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётини.
3.	Жаҳон давлатлари ўртасида иқтисодий муносабатлар тизими бу:	Жаҳон иқтисодиёти	Аҳолининг халқаро миграцияси	Халқаро савдо	Суда капиталининг халқаро ҳаракати
4.	Жаҳон иқтисодиёти қандай даражаларга бўлинади?	Макро даража, микро даража, мега даража, мезо даража, халқаро даража	Макро ва микро даража	Мега даража, меззо даража, халқаро даража	Фақат халқаро даража
5.	Жаҳон хўжалиги ривожланишининг бошланғич босқичи қайси даврга тегишли?	15-аср ўрталари – 17-аср ўрталари	18 аср	14 аср	Рим империясида савдонинг ривожланиш даври

6.	<i>Ҳозирги давр Жаҳон хўжалигида қандай мулк турлари мавжуд?</i>	Ибтидоий жамоа мулкидан то Трансмиллий компаниялар мулкигача	Шахсий мулк	Трасмиллий компаниялар мулки	Ибтидоий жамоа мулки
7.	<i>Жаҳон хўжалиги бу,</i>	Бозор иқтисодиётининг объектив қонунарига бўйсинувчи, ўзаро боғлиқ бўлган миллий иқтисодиётлар бирлашмаси, глобал иқтисодий организмдир	Ўз миқёсига кўра глобалдир	Тўлиқ равишда бозор иқтисодиётининг тамойиллари	Халқаро меҳнат тақсимотининг объектив қонуниятлари
8.	<i>Жаҳон хўжалигини ривожлантириш учун ... интилиши зарур</i>	Биринчи навбатда ишлаб чиқаришда меҳнат унумдорлигини ошириш, ишлаб чиқаришда самарадорликни кўтариш, шунингдек ишлаб чиқаришда ҳаражатларни камайтиришга	Биринчи навбатда ишлаб чиқаришда самарадорликни кўтариш, шунингдек ишлаб чиқаришда ҳаражатларни камайтиришга	Биринчи навбатда ишлаб чиқаришда меҳнат унумдорлигини ошириш, ишлаб чиқаришда самарадорликни кўтаришга	Биринчи навбатда ишлаб чиқаришда ҳаражатларни камайтиришга
9.	<i>Жаҳон бозори конъюнктураси бу,</i>	Жаҳон товар бозорларидаги сотиш шarti, ушбу бозорлардаги талаб, таклиф, нархлар даражаси, уларнинг ўзгариш тенденциялари	Жаҳон товар бозорларидаги талаб, таклиф, уларнинг ўзгариш тенденциялари	Жаҳон товар бозорларидаги таварни сотиш шarti ва уларнинг ўзгариш тенденциялари	Жаҳон товар бозоридаги тенденциялар
10.	<i>Модернизация деб,</i>	Объектни такомиллаштириш, яхшилаш, янгилаш, уни янги талаб ва меъёрларга, техник шарт-шароитларга, сифат кўрсаткичларига мослаштириш	Объектни такомиллаштириш, яхшилаш, янгилаш, уни янги сифат кўрсаткичларига мослаштириш	Объектни янги талаб ва меъёрларга, техник шарт-шароитларга, сифат кўрсаткичларига мослаштириш	Объектни замон талаб ва сифат кўрсаткичларига мослаштириш

11.	Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви билан интеграция ўртасидаги асосий фарқ	Глобаллашувда бутун мамлакатларнинг барча қирралари уйғунлашса, интеграцияда бир мамлакатнинг бошқа мамлакатларга иқтисодий жиҳатдан яқинлашуви амалга оширилади.	Глобаллашувда бир мамлакатнинг бошқа мамлакатларга иқтисодий жиҳатдан яқинлашуви амалга оширилса, интеграцияда мамлакатларнинг барча қирралари қамраб олинади	Интеграцияда фақат иккита мамлакат ортасидаги алоқалар назарга тутилса, глобаллашувда икки ва ундан ортиқ мамлакатлар ўртасидаги алоқалар назарга тутилади	Глобаллашув ва интеграция ўртасида ҳеч қандай алоқа ёқ
12.	Байналминаллашув –бу,	Алоҳида миллий иқтисодий тизимларнинг ўсиб бораётган ўзаро алоқа ва ўзаро боғлиқлигини характерлайди	Халқаро меҳнат тақсимотининг ривожланишидир	Жаҳон ривожланишининг объектив тенденциясидир	Халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланишидир
13.	Ишлаб чиқаришнинг байналминаллашуви бу:	Турли миллатларга тегишли ишлаб чиқариш омилларининг ўзаро бирлашиши	Турли миллатларга тегишли тадбиркорлик капиталининг ўзаро бирлашиши	Иқтисодий интеграцион гуруҳларни ташкил етилиши	ТМКлар фаолияти
14.	Байналминаллашув жараёни аниқлашмайди:	Алоҳида олинган давлатларни глобал комплексга бирлаштирган кўп даражали Жаҳонхўжалик алоқалари тизимини шакллантириш	Жаҳон хўжалигига қирувчи давлатларнинг миллий чегараларга қарамай савдо, ишлаб чиқариш ва молия-кредит соҳаларининг муайян даражадаги уйғунлигига еришиш	Алоҳида миллий иқтисодий тизимларнинг ўзаро боғлиқлигининг ортиши	Ягона иқтисодий ҳудудни ташкил етилиши

15.	<i>Глоблалашув жараёни қайси соҳаларда салбий оқибатга олиб келиши мумкин?</i>	Демография ва экология	Қазилма бойликларни о`злаштириш	Саноат ва хизматлар соҳаси	Соғ`ликни сақлаш ва бандлик соҳаси
16.	<i>Микроиқтисодий даражадаги глоблалашув бу,</i>	Корхона фаолиятининг ички бозор чегараларидан ташқарида кенгайишида	Халқаро савдо даражасида	Тадбиркорлик фаолиятининг ягона ёндашишда	Халқаро меҳнат тақсимотида
17.	<i>Макроиқтисодий даражада глобализашув – бу,</i>	Давлатлар ва алоҳида минтақаларни чегараларидан ташқарида иқтисодий фаолият кўрсатишга бўлган умумий интилишлари	Либерализация, савдо ва инвестицион тўсиқларнинг олиб ташланиши, еркин тадбиркорлик зоналари ташкил этиш ва ҳ.к.лар	Корхона фаолиятининг ички бозор чегараларидан ташқарида кенгайиши	Халқаро меҳнат тақсимоти
18.	<i>Глоблалашув жараёнини асословчи асосий омил бу –</i>	Иқтисодий	Экологик	Ийжтимоий	Транспорт
19.	<i>Жаҳон иқтисодиётида очиқ иқтисодиётни шаклланишида муҳим рол ўйнади</i>	Давлат	ТМК	Капитал	Халқаро меҳнат тақсимоти

20.	<i>Давлатлар учун халқаро меҳнат тақсимотида иштироқ этиши бу,</i>	Давлатларга қўшимча иқтисодий самара бериб, ўз еhtiёжларини енг кам ҳаражатлар билан қондириш имконини беради	Давлатларга қўшимча иқтисодий самара бериб ҳамда ТМҚларга фойда беради	Давлатларга қўшимча иқтисодий самара беради ва халқаро савдо ривожлантиради	Давлатлар иқтисодиётига зарар
21.	<i>Меҳнат тақсимоти бу,</i>	Тарихан белгиланган ижтимоий меҳнат тизимидир ҳамда у жамиятни ривожланиш жараёни натижасида келиб чиқади	Ижтимоий меҳнат	Тарихан белгиланган ижтимоий меҳнат тизимидир	Ишлаб чиқариш қучлари
22.	<i>Давлатлараро иқтисодий алоқаларнинг асосий шакллари кўрсатинг</i>	Халқаро иқтисодий интеграция, кооперация	Байналмилалла шув, глобаллашув	Фақат глобаллашув	Фақат халқаро иқтисодий интеграция
23.	<i>Жаҳон иқтисодиётида кооперация алоқаларини ўрнатишда фойдаланиладиган қуйидаги 3 та асосий усулга алоҳида еътибор берилади:</i>	Хамкорликдаги дастурларни амалга ошириш, шартнома асосида ихтисослашиш, Қўшма корхоналар ташкил қилиш	Еркин савдо, Очиқ иқтисодиёт тамойилларига амал қилиш, ишчи қучи миграцияси	Халқаро капитал миграцияси, еркин савдо, Қўшма корхоналар ташкил қилиш	Хамкорликдаги дастурларни амалга ошириш, Қўшма корхоналар ташкил қилиш еркин савдо,

24.	<i>Халқаро меҳнат тақсимотида иштирок этиш давлатларга қўшимча иқтисодий самара бериб...</i>	Ўз еhtiёжларини енг кам ҳаражатлар билан тўлиқроқ кондириш имконини беради	Ташқи савдо тез ривожланади	Ишчи кучи миграцияси тез ривожланади	Халқаро капитал миграцияси тез ривожланади
25.	<i>Байналминаллашув –бу,</i>	Алоҳида миллий иқтисодий тизимларнинг ўсиб бораётган ўзаро алоқа ва ўзаро боғлиқлигини характерлайди	Халқаро меҳнат тақсимотининг ривожланишидир	Жаҳон ривожланишининг объектив тенденциясидир	Халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланишидир
26.	<i>Байналминаллашув жараёни англатмайди:</i>	Алоҳида олинган давлатларни глобал комплексга бирлаштирган кўп даражали Жаҳонхўжалик алоқалари тизимини шакллантириш	Жаҳон хўжалигига кирувчи давлатларнинг миллий чегараларга қарамай савдо, ишлаб чиқариш ва молия-кредит соҳаларининг муайян даражадаги уйғунлигига еришиш	Алоҳида миллий иқтисодий тизимларнинг ўзаро боғлиқлигининг ортиши	Ягона иқтисодий ҳудудни ташкил этилиши
27.	<i>Биринчи Жаҳон урушидан кейин ташкил этилган, тинчлик, хавфсизлик ва халқаро ҳамкорликни мақсад қилган ташкилот –</i>	Миллатлар Лигаси	БМТ	Хавфсизлик кенгаши	Рим клуби

28.	<i>Давлатлараро иқтисодий алоқаларнинг асосий шакллари корсатинг</i>	Халқаро иқтисодий интеграция, кооперация	Байналмилалла шув, глобаллашув	Фақат глобаллашув	Фақат халқаро иқтисодий интеграция
29.	<i>Глобал молиявий-иқтисодий бозор бу,</i>	Жаҳон мамлакатлари ўртасидаги молиявий-иқтисодий алоқаларни ягона хўжалик тарзида амал қилишига асосланган муносабатлар	Минтақавий ва ҳудудий бозорлар	Жаҳон мамлакатлари ўртасидаги молиявий-иқтисодий алоқалар	Ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар бозори
30.	<i>Глобаллашув жараёнини асословчи асосий омил бу –</i>	Иқтисодий	Екологик	Иижтимоий	Транспорт
31.	<i>Ишлаб чиқаришнинг байналминаллашуви бу:</i>	Турли миллатларга тегишли ишлаб чиқариш омилларининг ўзаро бирлашиши	Турли миллатларга тегишли тадбиркорлик капиталининг ўзаро бирлашиши	Иқтисодий интеграцион гуруҳларни ташкил етилиши	ТМКлар фаолияти
32.	<i>Жаҳон савдоси ҳажмида максимал улуш _____ га тегишли</i>	Ривожланган давлатлар	ЯИМ	Ривожланаётган давлатлар	Ўтиш иқтисодиётига ега мамлакатлар

33.	<i>Жаҳон юк айланмасида енг катта улуш қайси тур транспортига тегишли?</i>	Денгиз	Ҳаво йўли	Автомобил	Темир йўл
34.	<i>Ўзбекистон Республикасининг қайси вилоятларида еркин индустриал-иқтисодий ҳудудлар ташкил этилди?</i>	Тошкент вилояти Навоий вилояти Жиззах вилояти	Самарқанд вилояти Бухоро Вилояти Сирдарё Вилояти	Тошкент вилояти Сирдарё Вилояти Навоий вилояти	Навоий вилояти Жиззах вилояти Сирдарё Вилояти
35.	<i>Халқаро савдо бўйича бош битим ҳисобланган ГАТТ ташкилоти қачон ўз фаолиятини бошлаган</i>	1948 йилда	1938 да	1928 да	1958 да
36.	<i>Халқаро савдо қонуниятларини либерализм тамойиллари асосида бошқарувчи халқаро иқтисодий ташкилот бу:</i>	Бутунжаҳон савдо ташкилоти	Халқаро валюта фонди	Бутунжаҳон иқтисодий форуми	Рим клуби

37.	<i>Еркин иқтисодий ҳудудда маъмурият томонидан корхоналарни рўйхатдан ўтказиш ва хорижий фуқароларнинг келиб-кейтиш тартиби жараёнларини осонлаштириш мақсадида ва турли хизматлар кўрсатиш...</i>	Маъмурий имтиёзлар	Ташқи савдо имтиёзлари	Солиқ имтиёзлари	Молиявий имтиёзлар
38.	Преференция бу,	Иқтисодиётни ривожлантириш ва тартибга солишда айрим соҳа ва тармоқлар, корхона ва ишлаб чиқариш турларига нисбатан берилувчи имтиёз, афзаллик ва устуворликлар	Айрим соҳа ва тармоқлар, корхона ва ишлаб чиқариш турларига нисбатан берилувчи имтиёз, афзаллик ва устуворликлар	Корхона ва ишлаб чиқариш турларига нисбатан берилувчи имтиёз, афзаллик ва устуворликлар	Имтиёз, афзаллик ва устуворликлар
39.	Ўзбекистон Республикаси БСТда қандай мақомга ега?	Кузатувчи	Иштирокчи	Аъзо	Координатор

40.	<i>Тарифли бошқарувнинг асосий вазифалари</i>	Фискал, протекционистик ва балансловчи	Фискал	Монетер	Еркин савдо
41.	<i>Умумий бозор куйидаги ҳолатни назарда тутади:</i>	Капитал ҳаракатининг еркинлиги	Инсонлар ҳаракатининг еркинлиги	Ҳуқуқий норма ва саноат стандартларининг гармонизацияси (уйғунлашуви)	Товар ва хизматлар ҳаракатининг еркинлиги
42.	<i>Протекционизм тарафдорлари шунга таъкидлашадики, импортга қарши божлар, квоталар ва бошқа савдо тўсиқларини жорий қилиш орқали ...</i>	Янги соҳаларни чет ел рақобатидан сақлаш мумкин	Истеъмолчилар турмуш фаровонлигини ошириш мумкин	Бюджет даромадларини кўпайтириш мумкин	Кичик иқтисодий мамлакатнинг умумий фаровонлигини яхшилаш мумкин
43.	<i>Меҳнат ресурслари дейилганда кимлар назарда тутилади?</i>	Меҳнат ёшига етган	Зарурий жисмоний ривожланишга ега	Ишловчи	Фойдали ишни амалга ошириш учун зарурий ақлий қобилият ва билимга ега ўсмирлар
44.	<i>Ишсизлар деб,</i>	Охириги 4 ҳафта ичида иш қидираётган ва ишга ега бўлмаган ёки ишга жойлашиб хали ишга киришмаган кишиларга айтилади	Охириги 5 ҳафта ичида иш қидираётган ва ишга ега бўлмаган ёки ишга жойлашиб хали ишга киришмаган кишиларга айтилади	Охириги 2 ҳафта ичида иш қидираётган ва ишга ега бўлмаган ёки ишга жойлашиб хали ишга киришмаган кишиларга айтилади	Охириги 6 ой ичида иш қидираётган ва ишга ега бўлмаган ёки ишга жойлашиб хали ишга киришмаган кишиларга айтилади
45.	<i>Меҳнат миграциясининг асосий кўринишлари: қабул қилувчи мамлакатдаги ҳуқуқий ҳолатга кўра ...</i>	Ассимиляция (кейинчалик фуқаролик берилиши) ва ноассимиляция бўлади	Малакасиз ишчилар, ўрта техник ва сервис ходимлари, мутахассислар, фан, маданият ва спорт арбоблари, тадбиркорлар бўлади	Бевосита ва билвосита (тмк доирасида фирма ичида) бўлади	Шахсий ва жамоавий бўлади

46.	<i>Учинчи ўзига хос популяцион циклга қуйидагилар хос:</i>	Юқори даражада туғилиш; Ўлимнинг пасайиши ва натижада аҳолининг кескин ўсиши	Юқори даражада туғилиш; юқори ўлим ва бунинг натижасида аҳоли ўсишининг секин бориши	Туғилишнинг пасайиши; ўлимнинг қисқариши	Яъни ўлим туғилишга нисбатан ошиб бориши билан аҳолининг табиий характерда минус белгисига ега бўлган коэффициент
47.	<i>Меҳнат миграциясининг асосий кўринишлари: табиатига кўра...</i>	Бевосита ва билвосита (тмк доирасида фирма ичида) бўлади	Малакасиз ишчилар, ўрта техник ва сервис ходимлари, мутахассислар, фан, маданият ва спорт арбоблари, тадбиркорлар бўлади	Вақтинчалик, мавсумий ва доимий бўлади	Шахсий ва жамоавий бўлади
48.	<i>Иммиграция қилувчи ишчи кучининг қўйидаги ҳуруҳи ривожланган давлатларга хос</i>	Малакасиз	Олимлар	“Ақллар оқиб чиқиб кетиши”	Юқори малакали
49.	<i>Ўлимнинг камайиши қуйидаги сабабларга асосланади:</i>	Аҳоли турмуш даражасининг ўсиши; медицина хизмати нинг яхшиланиши; юқумли ва бошқа касалликлар олдини олувчи чора-тадбирлар	Туғилиш ва ўлим натижасида аҳолининг узлуксиз янгиланиш жараёнига	Авлодлар алмашинуви қанчалик таъминланганлигига	Аҳоли турмуш даражасининг ўсиши; медицина хизматининг яхшиланиши

50.	<i>Аҳолининг халқаро миграциясининг қайси тури қабул қилувчи мамлакатда 1 йилдан 6 йилгача қолиш билан характерланади?</i>	Вақтинчалик-доимий	Доимий	Фаслий	Маятникли
51.	<i>Аҳолининг халқаро миграциясининг қайси тури қабул қилувчи мамлакатда доимий яшашни мақсад қилади?</i>	Доимий	Вақтинчалик-доимий	Фаслий	Маятникли
52.	<i>Инфляция бу,</i>	Пул муомаласи қонунларининг бузилиши натижасида миллий валютанинг қадрсизланиши, нархларнинг ўсиши	Пул муомаласи қонунларининг бузилиши	Миллий валютанинг қадрсизланиши ҳамда нархларнинг ўсиши	Миллий валютанинг қадрсизланиши ҳамда импортни ўсиши
53.	<i>Халқаро инвестициялар деб,</i>	Жаҳон мамлакатлари ўртасида ҳаракатда бўлган инвестициялар	Четдан капитал кириб келиши	Қўшма корхона мисолида ташкил етилган инвестициялар	Хорижий инвестицияни вилоятлар бўйича тақсимланиши

54.	“Навоий” еркин индустриал-иқтисодий зонасида ташкил етилган корхоналар томонидан 2012 йилда қанча миқдорда (сўмда) маҳсулот ишлаб чиқарилган?	80 млрд.сўмлик	50 млрд.сўмлик	60 млрд.сўмлик	70 млрд.сўмлик
55.	<<Навои>> еркин индустриал-иқтисодий зона қачон ташкил етилган	Декабр 2008 й	Ноябр 2008 й	Декабр 2009 й	Январ 2009 й
56.	Ҳозирги давр Жаҳон хўжалигида қандай мулк турлари мавжуд?	Ибтидоий жамоа мулкидан то Трансмиллий компаниялар мулкигача	Шахсий мулк	Трасмиллий компаниялар мулки	Ибтидоий жамоа мулки
57.	Бош компаниянинг филиал компания устав капиталидаги улуши неча фоиздан кўп бўлиши керак?	50 фоиз	35 фоиз	20 фоиз	15 фоиз
58.	БМТнинг халқаро савдо бўйича ҳамкорликка кўмаклашиш ташкилоти ЮНКТАД қачон ташкил топди?	1964 йилда	1994 йилда	1934 йилда	1984 йилда

59.	<i>Дивиденд –деб,</i>	Акционерлик жамияти соф фойдасидан акция егаларига тўланадиган қисми бўлиб, у акционерларга нақд пул ёки акциялар билан тўланади	Акционерлик жамияти соф фойдасидан акция егаларига тўланадиган қисми	Нақд пул ёки акциялар билан тўланади	Акция ва облигациялардан олинган фойда
60.	<i>Франчайзинг — бу,</i>	Компания бошқа компаниянинг савдо ва товар белгиси, ҳамда техника ва технологияларидан фойдаланиши	Бир компания бошқа бир компаниянинг савдо белгисидан фойдаланиши	Бир компаниянинг бошқа тмкнинг атрибутларидан фойдаланиши	Фирманинг бошқа бир компаниянинг товар белгисидан фойдаланиши
61.	<i>Трансмиллий корпорацияларни пайдо бўлишига сабаб нима?</i>	Ишлаб чиқариш ва капиталнинг байналминаллашуви	Компаниялар нинг бирлашуви	Кооперацияла шув	Халқаро меҳнат таксимоти
62.	<i>Трансмиллий ва кўпмиллатли корпорациялар жаҳон иқтисодиётининг қандай даражасида ўрганилади?</i>	Микро даражада	Макро даражада	Мезо даражада	Мега даражада

63.	<i>Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви билан интеграция ўртасидаги асосий фарқ</i>	Глобаллашувда бутун мамлакатларнинг барча қирралари уйғунлашса, интеграцияда бир мамлакатнинг бошқа мамлакатларга иқтисодий жиҳатдан яқинлашуви амалга оширилади.	Глобаллашувда бир мамлакатнинг бошқа мамлакатларга иқтисодий жиҳатдан яқинлашуви амалга оширилса, интеграцияда мамлакатларнинг барча қирралари қамраб олинади	Интеграцияда фақат иккита мамлакат ортасидаги алоқалар назарга тугилса, глобаллашувда икки ва ундан ортиқ мамлакатлар ўртасидаги алоқалар назарга тугилади	Глобаллашув ва интеграция ўртасида ҳеч қандай алоқа ёқ
64.	<i>Жаҳон иқтисодиёти қандай даражаларга бўлинади?</i>	Макро даража, микро даража, мега даража, мезо даража, халқаро даража	Макро ва микро даража	Мега даража, меззо даража, халқаро даража	Фақат халқаро даража
65.	<i>Ҳозирги давр жаҳон хўжалигида қандай мулк турлари мавжуд?</i>	Ибтидоий жамоа мулкидан то Трансмиллий компаниялар мулкигача	Шахсий мулк	Трасмиллий компаниялар мулки	Ибтидоий жамоа мулки
66.	<i>Халқаро савдо бўйича бош битим ҳисобланган ГАТТ ташкилоти қачон ўз фаолиятини бошлаган</i>	1948 йилда	1938да	1928 да	1958 да

67.	<i>Аҳолининг халқаро миграциясининг қайси тури қабул қилувчи мамлакатда 1 йилдан 6 йилгача қолиш билан характерланади?</i>	Вақтинчалик-доимий	Доимий	Фаслий	Маятникли
68.	<i>Меҳнат ресурслари дейилганда кимлар назарда тутилади?</i>	Меҳнат ёшига етган	Ишловчи	Зарурий жисмоний ривожланишга ега	Фойдали ишни амалга ошириш учун зарурий ақлий қобилият ва билимга ега ўсмирлар
69.	<i>Аҳолининг реал даромадлари бу,</i>	Нарх даражаси ўзгаришини ҳисобга олиб, аҳолининг ихтиёрида бўлган даромадга сотиб олиш мумкин бўлган товар ва хизматлар миқдори, яъни, аҳолининг ихтиёрида бўлган даромаднинг харид қуввати	Нарх даражаси ўзгаришини ҳисобга олиб, аҳолининг ихтиёрида бўлган даромаднинг харид қуввати	Нарх даражаси ўзгаришини ҳисобга олиб, аҳолининг ихтиёрида бўлган даромадга сотиб олиш мумкин бўлган товар ва хизматлар миқдорининг харид қуввати	Аҳолининг ихтиёрида бўлган даромадни харид қуввати
70.	<i>Жаҳон иқтисодиёти глобаллсувини ҳаракатлантирувчи асосий кучларни кўрсатинг?</i>	Савдо тўсиқларининг бартараф етилиши ва технологик инновациялар	Фақат технологик инновациялар	Фақат савдо тўсиқларининг бартараф етилиши	Фақат халқаро молиявий бозорлар

71.	<i>Бугунги кунда халқаро молиявий институтлар қандай гуруҳларга бўлинади?</i>	Жаҳон Банки Гуруҳи, Халқаро Валюта Жамғармаси, Минтақавий молиявий институтлар	Фақат Жаҳон Банки Гуруҳидан иборат бўлади	Халқаро Валюта Жамғармаси ва Минтақавий Молиявий Институтларга бўлинади	Фақат Халқаро Валюта Жамғармасидан иборат бўлади
72.	<i>Иқтисодий ўсиш бу,</i>	Реал ялпи ички маҳсулот умумий ҳажмининг ёки аҳоли жон бошига тўғри келадиган реал ялпи ички маҳсулотнинг олдинги йилга нисбатан ўсиши	Реал ялпи ички маҳсулот умумий ҳажмининг олдинги йилга нисбатан ўсиши	Реал ялпи ички аҳоли жон бошига тўғри келадиган реал ялпи ички маҳсулотнинг олдинги йилга нисбатан ўсиши	Реал ялпи ички маҳсулот умумий ҳажмининг ёки аҳоли жон бошига тўғри олдинги йилга нисбатан ўсиши
73.	<i>Трансмиллий корпорацияларни пайдо бўлишига сабаб нима?</i>	Ишлаб чиқариш ва капиталнинг байналминиллашуви	Компаниялар нинг бирлашуви	Кооперацияла шув	Халқаро меҳнат тақсимоти
74.	<i>Глобал молиявий-иқтисодий бозор бу,</i>	Жаҳон мамлакатлари ўртасидаги молиявий- иқтисодий алоқаларни ягона хўжалик тарзида амал қилишига асосланган муносабатлар	Минтақавий ва худудий бозорлар	Жаҳон мамлакатлари ўртасидаги молиявий- иқтисодий алоқалар	Ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар бозори
75.	<i>Микроиқтисодий даражадаги глобаллашув бу,</i>	Корхона фаолиятининг ички бозор чегараларидан ташқарида кенгайишида	Халқаро савдо даражасида	Тадбиркорлик фаолиятининг ягона ёндашишида	Халқаро меҳнат тақсимотида

76.	<i>Макроиқтисодий даражада глобализация – бу,</i>	Давлатлар ва алоҳида минтақаларни чегараларидан ташқарида иқтисодий фаолият кўрсатишга бўлган умумий интилишлари	Либерализация, савдо ва инвестицион тўсиқларнинг олиб ташланиши, еркин тадбиркорлик зоналари ташкил этиш ва ҳ.к.лар	Корхона фаолиятининг ички бозор чегараларидан ташқарида кенгайиши	Халқаро меҳнат тақсимооти
77.	<i>Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИХТТ) қачон ташкил топди.</i>	1961 йилда	1971 йилда	1921 йилда	1991 да
78.	<i>Умумий бозор куйидаги ҳолатни назарда тутди:</i>	Капитал ҳаракатининг еркинлиги	Инсонлар ҳаракатининг еркинлиги	Ҳуқуқий норма ва саноат стандартларининг гармонизацияси (уйғунлашуви)	Товар ва хизматлар ҳаракатининг еркинлиги
79.	<i>Мамлакат капитал омилига бой деб ҳисобланади, қачонки</i>	ушбу мамлакатда бошқа мамлакатга нисбатан меҳнатнинг нисбий тақлифи пастроқ бўлса	ушбу мамлакатда бошқа мамлакатга нисбатан нисбий иш ҳақи пастроқ бўлса	ушбу мамлакатда бошқа мамлакатга нисбатан капиталнинг нисбий тақлифи пастроқ бўлса	ушбу мамлакатда бошқа мамлакатга нисбатан меҳнатнинг нисбий тақлифи баландроқ бўлса
80.	<i>Саноат сиёсати деганда нима тушунилади</i>	иқтисодий ўсишни таъминлаш мақсадида давлат томонидан ресурсларни қайта тақсимлаш	барча маҳсулот ва хизматларга бир ҳил импорт божини ўрнатиш	миллий иқтисодиётни жаҳон иқтисодиётига интеграция қилиш мақсадида ҳуқуматлараро битимларни тузиш	халқаро меҳнат тақсимооти афзалликларидан тўлиқроқ фойдаланиш мақсадида ташқи савдо сиёсатини еркинлаштириш

81.	<i>Халқаро капитал ҳаракати натижасида қимлар ютади</i>	кредитор мамлакатнинг қарз берувчилари ва қарз олувчи мамлакатнинг қарз олувчилари	кредитор мамлакатнинг қарз олувчилари	кредитор мамлакатнинг қарз берувчилари	қарз олувчи мамлакатнинг кредиторлари
82.	<i>Халқаро капитал миграцияси натижасида кредитор мамлакатади қимлар ютади</i>	кредиторлар ва бутун мамлакат	қарз олувчилар	кредиторлар	бутун мамлакат
83.	<i>Портфел инвестициялари деб нима тушинилади</i>	инвесторга бошқариш ҳуқуқини бермайдиган чет ел қимматли қоғозларга капитални жойлаш	битта давлат резиденти томонидан иккинчи давлат резиденти- корхонани узоқ муддат давомида бошқариш ҳуқуқуни сотиб олиш	хар хил турдаги капитални мамлакатлар ўртасидаги ҳаракати	узоқ муддатли кредит бериш
84.	<i>Тўғридан тўғри сармоялар деб нима тушинилади</i>	битта давлат резиденти томонидан иккинчи давлат резиденти-корхонани узоқ муддат давомида бошқариш ҳуқуқуни сотиб олиш	ўн йилдан ортиқ муддатга чет ел давлатига қарз бериш	инвесторга бошқариш ҳуқуқини бермайдиган чет ел қимматли қоғозларга капитални жойлаш	хар хил турдаги капитални мамлакатлар ўртасидаги ҳаракати
85.	<i>Реал валюта курси деб нима тушинилади</i>	иккита мамлакатларда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг нисбий нархи	икки давлат валюталарининг нисбий нархи ёки бошқа мамлакатнинг пул бирлигида ифодаланган бирон бир мамлакатнинг валютаси	чет ел валютасига бўлган талабни унинг таклифига тенглаштирувчи айирбошлаш курси	ушбу айирбошлаш курси бўйича валютани хозирроқ алмаштирилиши амалга оширилади (икки иш куни давомида)

86.	<i>Жаҳон хўжалиги ривожланишининг бошланғич босқичи қайси даврга тегишли?</i>	15-аср ўрталари – 17-аср ўрталари	18 аср	14 аср	Рим империясида савдонинг ривожланиш даври
87.	<i>Жаҳон иқтисодиёти нимани ўрганади.</i>	Дунёдаги турли мамлакатларнинг иқтисодий ривожланиш йўлларини, ўзига хос хусусиятларини.	Ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётини.	“Янги индустриал” давлатлар иқтисодиётини.	Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётини.
88.	<i>Трансмиллий корпорацияларни пайдо бўлишига сабаб нима?</i>	Ишлаб чиқариш ва капиталнинг байналминаллашуви	Компанияларнинг бирлашуви	Кооперациялашув	Халқаро меҳнат тақсимоти
89.	<i>Халқаро инвестициялар деб,</i>	Жаҳон мамлакатлари ўртасида ҳаракатда бўлган инвестициялар	Четдан капитал кириб келиши	Қўшма корхона мисолида ташкил етилган инвестициялар	Хорижий инвестицияни вилоятлар бўйича тақсимланиши
90.	<i>Иммиграция қилувчи ишчи кучининг қўйидаги гуруҳи ривожланган давлатларга хос</i>	Малакасиз	Олимлар	“Ақллар оқиб чиқиб кетиши”	Юқори малакали
91.	<i>Ўзбекистон Республикаси БСТда қандай мақомга ега?</i>	кузатувчи	Иштирокчи	Аъзо	координатор

92.	<i>Сув ресурсларининг асосий истеъмолчиси</i>	Саноат	Транспорт	Коммунал хўжалик	Қишлоқ хўжалиги
93.	<i>Қачон глобллашув иқтисодиётдаги янги ҳодиса сифатида намоён бўлди?</i>	XX Сўнгида	ХВИИИ	ХИХ	XX Бошида
94.	<i>Ҳозирги даврда жаҳон иқтисодий ҳамжамиятининг энг кучли уюшмаси қайси?</i>	ОПЕК (нефтни экспорт қилувчи давлатлар ташкилоти).	НАФТА (Шимолий Америка еркин савдо ассостиастияси).	Европа иқтисодий уюшмаси (ЕС).	ЛАЕСА (Лотин Америкаси еркин савдо ассостиастияси).
95.	<i>Бевосита хоризжий инвестициялар – бу</i>	сармоядор фирма томонидан қабул қилувчи мамлакатга инвестициялар киритиш	сармоядор фирма ва қабул қилувчи фирма ўртасида узоқ муддатли фаолиятга оид	бевосита муносабатларга мўлжалланган капитал қўйилмалар	сармоядор фирма ва қабул қилувчи фирма ўртасида узоқ муддатли фаолиятга оид, бевосита муносабатларга мўлжалланган капитал қўйилмалар, қабул қилувчи мамлакатда корхонани бошқаришни ташкил қилиш ва назорат қилиш мақсадида инвестициялар киритишдир
96.	<i>Автаркия сиёсати ўз ичига олади</i>	мамлакатнинг жаҳон иқтисодиётидан ихтиёрий ажралиб қолиши	миллий иқтисодиётда ориентирлашни кучайтириш	мамлакатнинг бошқа давлатлар билан муносабатларини ўрнатувчи иқтисодий санксияни	жаҳон иқтисодиёти жамиятининг ривожланаётган давлатларнинг ўрнининг кучайиши

97.	<i>Халқаро бозор деб нима тушунилади</i>	чет ел бозорлари билан боғлиқ бўлган миллий бозорларнинг бир қисми	бир қисми чет ел истеъмолчиларига йўналтирилган ички бозор	сотишга мўлжалланган барча буюмлар ишлаб чиқарувчи томонидан мамлакат ичида сотилишини ифодалайдиган хўжалик мулоқотининг шакли	халқаро меҳнат ва бошқа омиллар тақсимотига асосланган мамлакатлар ўртасидаги махсулот-пул муносабатларнинг доираси
98.	<i>Миллий даромад бу –</i>	Миллий ишлаб чиқаришдан олинган даромад ёки ижтимоий ишлаб чиқаришдаги барча даромад турларининг йиғиндисидир	Експорт ва импортдан олинган даромад турларининг йиғиндисидир	Ишлаб чиқариш ва сотишдан олинган даромад турларининг йиғиндисидир	Миллий хизмат кўрсатишдан олинган даромад ёки ижтимоий ишлаб чиқаришдаги барча даромад турларининг йиғиндисидир
99.	<i>Миллий бойлик бу –</i>	Жамият ихтиёридаги меҳнат билан яратилган ва жамғарилган моддий неъматлар мажмуаси	Хусусий мулк ихтиёридаги меҳнат билан яратилган ва жамғарилган моддий неъматлар мажмуаси	Давлат ихтиёридаги меҳнат билан яратилган ва жамғарилган моддий неъматлар мажмуаси	Миллат ихтиёридаги меҳнат билан яратилган ва жамғарилган моддий неъматлар мажмуаси
100.	<i>Инфляция бу,</i>	Пул муомаласи қонунларининг бузилиши натижасида миллий валютанинг қадрсизланиши, нархларнинг ўсиши	Пул муомаласи қонунларининг бузилиши	Миллий валютанинг қадрсизланиши ҳамда нархларнинг ўсиши	Миллий валютанинг қадрсизланиши ҳамда импортни ўсиши